

અનેક વૈદ્ય ગ્રંથોના સત્વરૂપ, સેંકડો વખત અનુભવમાં
સિદ્ધ થયેલા ઉત્તમ પ્રયોગોનો સંગ્રહ

વૈદ્યક ચિકિત્સા સાર.

(ભાગ ૧લો.)

લેખક અને પ્રકાશક:—

આયુર્વેદાચાર્ય વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠક્કુર.

આચાર્ય: શ્રીધન્વન્તરિ આયુર્વેદ વિદ્યાલય,

માલેક: ધી કોહીનુર કેમીકલ વર્ક્સ,

તાંત્રી, 'આરોગ્ય સિન્ધુ' કરાચી.

સને ૧૯૨૫

પ્રત ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૮૧

(સર્વ હકક લેખકને સ્વાધિન છે.)

મુદ્રય આના બાર.



તરૂણ-સાગર પ્રેસમાં ગિરિજાશંકર બી. ત્રિવેદીએ પ્રકાશકને
માટે છાપ્યું, કેમ્બ્રિજ રૂટીટ, -કરાચી.



ધાપીઠ

અભિષેક

ચિકિત્સાસાર.

મદ્રાસ

કૌપીરાઈ-અંગ

એટલે ૧૨૦૮

વૈદ્યો, ચિકિત્સકો, ડોક્ટરો અને આયુર્વેદ પ્રેમી સર્વ
સંબંધને બહુ ઉપયોગી થનાર અમૂલ્ય ગ્રંથ

આ પ્રથમ ભાગના

અનુસંધાનમાં



બીજો ભાગ.



પ્રેમમાં જવા માટે તૈયાર થઈ ગયો છે તે
વાંચવાને ચુકશે નહિ.

કારણ કે તેમાં ઘણાંજ અમૂલ્ય અને અનુભવવા લાયક
પ્રયોગો લખાયા છે.

[આ ગ્રંથ વાંચી રહ્યા પછી તમારો મત આ ગ્રંથને
માટે શું છે તે અમોને લખશો કે ?]

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૧૦ ૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વૈદ્ય ચિકિત્સા, ૨૦

વિષય ડૃ : ૬૪૦

પરમ સ્નેહાંકિત્

શ્રીયુત્ બીમજીભાઈ શીવજી પટેલ

નિવાસ સ્થાન, કરાચી.

આપ મારા એક સ્નેહી અને જુના મિત્ર છો. આપની મારા દરેક કાર્યો પ્રત્યે સારી લાગણી છે આપે આરોગ્ય સિન્ધુને બીજા વર્ષમાં સારી સહાયતા આપી આપની વિદ્યા વૃદ્ધિ અને જનસેવા પ્રત્યે જે શુભ લાગણી છે તે સિધ્ધ કરી બતાવી હતી. વળી આપ આપની જ્ઞાતિમાં એક આગેવાન સુધારક, સદ્વિચાર ધરાવનાર સુખી શ્રીમંત છો તેમજ આપની લાગણી, સદ્ વિચારોને ફેલાવવા દુઃખી જનોની જરૂરિયાતોને બનતી મદદ કરવા પ્રત્યે હમેશા સારી રહે છે તે સર્વે આપના શુભ વિચારોને લક્ષ્યમાં લેતાં આપનું સુખારક નામ મારી આ પ્રથમ કૃતિમાં કાયમ રહે તે માટે હું આપને આ પ્રથમ પુષ્પ વૈદક ચિકિત્સાસાર અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

હીં હું છું આપનો હમેશનો મિત્ર
વૈદ ગોપાલજી ઠક્કર.

પ્રસ્તાવના.

ચાલુ જમાનામાં વૈદ્યક શિક્ષણના અભાવે આપણા દેશમાં અનેક પ્રકારના રોગો ફેલાય છે અને તેથી લાખો જનસંખ્યા અકાળે મરણને શરણ થાય છે વળી અનેક મનુષ્યો રોગથી પીડાય છે તેમજ સમય અને પૈસાનો ખર્ચ પણ ઘણો મોટો એ દિશામાં થઈ જાય છે. આ સર્વ થતું અટકાવવાનો મુખ્ય ઉપાય એજ છે કે આરોગ્ય અને વૈદ્યક શિક્ષણનો પ્રચાર જેમ અને તેમ મોટા પ્રમાણમાં કરવાની જરૂર છે. પરંતુ આવા પવિત્ર કાર્યને માટે ભારત વર્ષમાં ગણ્યા ગાંઠ્યા ચિકિત્સકોજ સાહસ ખેડી આ કાર્ય કરે છે. જ્યારે મોટા સમુદાય કેવળ રોગોના ઉપાય કરી પોતાની આજીવીકા ચલાવી પૈસા સંચય કરવામાં જ રોકાયેલા દેખાય છે. ચિકિત્સકોની પહેલી ફરજ તો એ છે કે જેમ અને તેમ લોકોને રોગના પંજમાં અપડાતા બચાવવા; પરંતુ દુઃખની વાત છે કે જેવી રીતે વૈદ્યક જાણનાર સમુદાય આ બાબતમાં સ્તરતી બતાવે છે તેવીજ રીતે જનસમાજ પણ ઘણીજ બેદરકારી રાખી હેરાન થયા કરે છે.

એકાદ કુટુંબમાં વૈદ્યક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાથી કાર્ય પુરેપુરું થઈ જાય તેમ નથી. પરંતુ આખા જનસમાજને એ શિક્ષણ મળે તેવી રીતે તેનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. ગુજરાતમાં માત્ર બે ચાર વૈદ્યકનાં માસિક પત્રો પ્રગટ થાય છે અને તે સર્વ ઘણું ભાગે ખોટ વેડીને પ્રગટ થતાં જણાય છે. માસિક પત્ર વડે વૈદ્યકના પવિત્ર વિચારોનું વાંતાવરણ ઘેરઘેર ફરેક મનુષ્યને પહોંચતું કરવાનું બની શકે એમ છે જેથી મેં મારા તે વિચારોને અમલમાં મુકવા આજે ચાર વર્ષ થયાં કરાચીમાંથી “આરોગ્ય સિન્ધુ” નામનું ગુજરાતી વૈદ્યક માસિક પત્ર પ્રગટ કરવાની શરૂઆત કરી છે. અનેક નાનાં મોટાં કળેા ઉઠાવી ખર્ચના મોટા બોજો સહન કરી બનતી નુકશાનીના બોજો આ પત્ર સરૂં કર્યું અને હજી પણ એવીજ દશમાં ચાલુ છે. જ્યાં સુધી મોટી સંખ્યામાં ગ્રાહકો ન થાય ત્યાં લગી આવા સાહસની ફતેહમંદી ઘણીજ ઓછી જણાય એ સ્વભાવિક છે.

ત્રીજા વર્ષના ગ્રાહકોને ભેટ આપવા માટે આ વૈદ્યક ચિકિત્સા સાર નામનું પુસ્તક આજે છપાઈને તૈયાર થાય છે. અને એ પુસ્તકમાં આશરે સવાસો જાતની આયુર્વેદિક શાસ્ત્રિય નેમજ અનુભવી બનાવટો કે જોને અમોએ અનેક વખત બનાવી વાપરી ખાતરી કરી તે સત્ય તથા સારી જણાતાં તેનોજ લાભ અમારા ગ્રાહકોને તથા સમાજને માટે કેમ પણ સંક્રાંત ન રાખતાં પવિત્ર દીક્ષથી સ્પષ્ટ લખી બને તેટલી સરળ ભાષાથી તૈયાર કર્યું છે. જો કે માસિક પત્રમાં ખોટ ખમી તે ચક્રાવીએ છીએ છતાં આવું ઉપયોગી ભેટનું પુસ્તક પણ આપી અમો અમારા ગ્રાહકોની બને તેટલી સેવા કરવાનું ભાગ્ય સમજીએ છીએ. હવે ગ્રાહકો પણ આ કાર્યમાં બને તેટલી મદદ કરવા પત્રને મોટા કદનું બનાવવા ધારે તો ગ્રાહક વધારી મદદ કરી શકે છે.

આ પુસ્તક આશરે ત્રણ ભાગમાં પુરૂં થાય તેમ છે. પ્રથમ કરતાં પણ બીજામાં વધુ સારી અને ઉપયોગી બનાવટોનો સંગ્રહ છે. વળી તે ભાગ ૧૯૨૬ના વર્ષમાં જે આરોગ્ય સિન્ધુના ગ્રાહકો હશે તેને ભેટમાં મળશે. ત્રીજો ભાગ ૧૯૨૬ના ગ્રાહકો માટે તૈયાર થવાનો છે એ રીતે ત્રણ ભાગમાં આશરે ચારસો દવાઓની બનાવટનું એક સુંદર પુસ્તક તૈયાર થઈ જતાં તે ધણુંજ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ અમારું માનવું છે. જો કે વૈદ્યકના અનેક અન્ય પ્રગટ થયા છે પરંતુ આવા નાના કદમાં એકજ વિષયનો ખાસ જરૂરનો બની શકે અને વાપરવામાં કામ આવે તેવાજ ઉપાયોનો સંગ્રહ અન્ય અનુભવી વૈદ્યને હાથે હજી સુધી બહાર પડેલો અમોએ જોયો નથી જેથી અમોને ખાતરી છે કે વૈદ્યોને, ડોક્ટરોને અને ગૃહસ્થોને તેમજ દેશી ચિકિત્સાનું રહસ્ય જાણનારને તે બહુજ મદદગાર થઈ પડવા સંભવ છે.

થોડાક અંગ્રેજી બનાવટના નુસ્ખા પણ ઉપયોગી થઈ પડે તે તે વૈદ્યો બનાવી વાપરે તેવા હેતુથી આમાં ક્યાંક દાખલ કર્યા છે આશા છે કે તે પણ લાભદાયક થઈ પડશે. મારા આ પ્રથમ પ્રયત્નમાં ક્યાંક હસ્તદોષ, ભાષાદોષ કે કે મુદ્રની ભૂલ જણાય તો અનુભવીઓએ મને તે બતાવી દેવા સૂચના કરવી કે જેથી તેના બીજીવાર સુધારો કરી લેવાય. ઇતિશિવમ.

આપનો સેવક

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠાકુર.

સાંકળીયું.

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૧	અસ્થિમંધાનકલેપ	૯	૨૩	ગંધકયોગ	૨
૨	અશ્વચોળી વટી	૨૦	૨૪	ગંધકવટી	૫૨
૩	અગ્નીકુમાર રસ	૨૪	૨૫	ગાંક પકવવાનો લેપ	૧૨
૪	અષ્ટામૃતપર્પટી	૨૮	૨૬	ગોશ્વરાદિ ગુગળ	૫૦
૫	અશોકારિષ્ટ	૬૮	૨૭	અયવન પ્રાશાવલેહ	૬૦
૬	અલયાદિકવાથ	૭૫	૨૮	અંદ્રોદય મકરધ્વજ	૨૯
૭	આનંદલેરવ રસ	૨૧	૨૯	અંદ્રોદયની ગોળીઓ	૪૭
૮	આરોગ્યવર્ધની	૨૪	૩૦	અંદ્રપ્રભાવટી નં. ૧નો	૫૩
૯	આરોગ્યવર્ધની નં. ૧	૩૨	૩૧	છદિરીપુ	૩૯
૧૦	ધન્વામેદી રસ	૨૦	૩૨	જવર ચિન્દુ	૯
૧૧	એચુમિકશ્વર	૮૦	૩૩	જાત્યાદિધૂત	૫૯
૧૨	કકુલર્જીત ચૂર્ણ	૧૭	૩૪	જુના તાવની ગોળી	૪૧
૧૩	કળ્યાદંરસ	૨૨	૩૫	ત્રિકૃલા ચૂર્ણ	૭
૧૪	કમીમુદગર રસ	૩૭	૩૬	ત્રિકૃલાપિપ્પલી ચૂર્ણ	૧૬
૧૫	કસ્તુર્યાદીવટી	૪૫	૩૭	ત્રિકટુ ચૂર્ણ	૮
૧૬	કુમારકલ્યાણ રસ	૩૩	૩૮	ત્રિભુવન કીર્તીરસ	૧૭
૧૭	કુમકુમવટી	૫૧	૩૯	દશાંબલેપ	૧૩
૧૮	કુમાર્યાસવ	૭૦	૪૦	દશમુલકવાથ	૭૪
૧૯	કેશવર્ધક મસાલો	૧૨	૪૧	દંતમંજન	૭૭
૨૦	કેશરાદીવટી	૪૯	૪૨	દાડિમાળક ચૂર્ણ	૧૪
૨૧	ખાંસીની ગોળીઓ	૪૬	૪૩	દાદરની દવા	૭૮
૨૨	ગર્ભપાળ રસ	૩૩	૪૪	પ્રાક્ષાસવ	૬૮

(૨)

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૪૫	દુધનો મસાલો	૧૦	૭૦	મહામંજુષાદીકવાથ	૭૩
૪૬	દેવદાર્વાદી કવાથ	૭૨	૭૧	મહારાસ્નાદીકવાથ	૭૩
૪૭	દોષધ્નલેપ	૧૩	૭૨	મંજુષાદી ચુર્ણ	૨
૪૮	નવિન સુદર્શન ચૂર્ણ	૧૦	૭૩	મંદુરવટી	૫૧
૪૯	નારાયણ જ્વરાંકુશ	૧૮	૭૪	મૃત્યુંજયરસ	૩૬
૫૦	નેત્રખીન્દુ	૭૬	૭૫	માયાનો મલમ (બામ)	૭૮
૫૧	પંચસમચૂર્ણ	૩	૭૬	મુખપાક નાશક મંદુષ	૭૯
૫૨	પંચામૃતપર્પટી	૨૬	૭૭	મુખદુર્ગંધનાશકવટી	૫૪
૫૩	પચામૃત ચાટણ	૬૧	૭૮	મુખવાસવટી	૪૭
૫૪	પ્રદરાગિરસ	૧૮	૭૯	યષ્ટિમધુવટી	૪૮
૫૫	પ્રમેહાંતક ગોળીઓ	૫૫	૮૦	રક્તપ્રદરની દવા	૪
૫૬	પીનસહરી તમાકુ	૮	૮૧	રત્નગીરીરસ	૨૪
૫૭	પુનર્નવાદીકવાથ	૭૨	૮૨	રમપર્પટી	૩૦
૫૮	અબુલારિષ્ટ	૭૦	૮૩	રસભાસ્વાન	૩૪
૫૯	બાલરક્ષક ગુટીકા	૪૫	૮૪	રક્તશોધીની	૬૬
૬૦	બાલ રોગાન્તકારિષ્ટ	૬૫	૮૫	રામબાણ રસ	૨૨
૬૧	બાલામૃત	૭૯	૮૬	રોહીતારિષ્ટ	૬૭
૬૨	બ્રાહ્મીતેલ	૫૭	૮૭	લવણભારકર ચુર્ણ	૧૫
૬૩	બ્રાહ્મી શરબત	૬૨	૮૮	લવંગાદીવટી	૪૪
૬૪	બિલ્વાદી તેલ	૫૮	૮૯	લોહી અને પડવાળામરડો	૫
૬૫	મહાશુદ્ધર્સન ચૂર્ણ	૧૪	૯૦	લોહપર્પટી	૩૦
૬૬	મળશુદ્ધિ ચૂર્ણ	૧૬	૯૧	લોહાસવ	૬૭
૬૭	મરડાની દવા	૪૨	૯૨	વાળકરણ ચુર્ણ	૧૧
૬૮	મરિચ્યાદિવટી	૪૪	૯૩	વાયુનાશક પૌષ્ટીકગોળી	૪૨
૬૯	મહાસુગંધી તેલ	૫૬	૯૪	વાયુહરી વજ્રવટી	૪૮

(૩)

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૯૫	વાતનાશક તેલ	૫૮	૧૧૧	સ્વાદીષ્ટ વિરેચન	૩
૯૬	વાસાવલેહ	૬૦	૧૧૨	સ્વાદીષ્ટ પાચનવટી	૫૬
૯૭	વાસાસવ	૬૯	૧૧૩	સ્વાદિષ્ટ આરેક	૬૪
૯૮	વિષમન્નવર નાશકગુટીકા	૪૦	૧૧૪	સાલમપાક	૬૩
૯૯	વિષતીન્દુકવટી	૫૦	૧૧૫	સારસ્વતારિષ્ટ	૭૧
૧૦૦	શૃંગ્યાદી ચુર્ણ	૫	૧૧૬	સિતોપલાતી ચુર્ણ	૪
૧૦૧	આસકુકાર રસ	૨૩	૧૧૭	અંગિદાંતકવટી	૪૩
૧૦૨	શંખવટી	૫૨	૧૧૮	સુગંધી પત્રિત્ર ધુપ	૧
૧૦૩	શિવાક્ષાર પાચન	૬	૧૧૯	સુગંધી તેલ	૫૫
૧૦૪	શિક્ષાજીવ પ્રયોગ	૨૮	૧૨૦	સુવર્ણપર્પટી	૨૭
૧૦૫	શિતભંજરસ	૩૫	૧૨૧	સુવર્ણમગ	૩૧
૧૦૬	શિક્ષાજીવની ગોળી	૪૦	૧૨૨	સૂતસેખર રસ	૧૯
૧૦૭	સપ્તામૃતક્ષોલ	૨૫	૧૨૩	હીસ્ટીરીયાનાશક દવા	૧૨
૧૦૮	સર્વનેત્રરોગહર અંજન	૭૫	૧૨૪	હિંગાષ્ટક ચુર્ણ	૬
૧૦૯	સર્વ વ્યાધીનાશક રસ	૭૭	૧૨૫	હેડકીનાશક પ્રયોગ	૩૯
૧૧૦	સંજીવની ગુટીકા	૫૩	૧૨૬	હેમગર્ભ પોટલીરસ	૩૭

એ શિવાય પરિશિષ્ટ ૧ લું કે જેમાં દવાઓના તોલ માપનું કોષ્ટક તથા માત્રાનું કોષ્ટક તેમજ કેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ લખવામાં આવી છે.



શ્રીધન્વન્તરયે નમઃ

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

(ભાગ ૧લો.)

૧ સુગંધી પવિત્ર ધૂપ.

બનાવટ—વાળો શેર ૦૧	સુખડ શેર ૦૧
લોખાન કોડીઓ શેર ૦૧	ગુગળ શેર ૦૧
મમસ શેર ૦૧	હરમર શેર ૦૧
વજ તોલા ૧૦	કપુર કાચડી શેર ૦૧
કચુરો શેર ૦૧	બાબચી તોલા ૧૦
અગરના છોડા શેર ૦૧	દેવદારનો બુકો શેર ૦૧
લીંબડાના પાનનું ચૂર્ણ શેર ૦૧	મોથ શેર ૦૧
પાનડી શેર ૦૧	ગુલાબના પુલ શેર ૦૧

રીત—દરેક વસ્તુને અધકચરી ખાંડી સાથે મેગવી એક ટાપામાં ભરી લેવું.

ઉપયોગ—હવા શુદ્ધિ માટે તથા જંતુદ્ધન તરીકે આ ધૂપને અગ્નિ (ધગધગતા કોલસા) ઉપર છાંટવાથી તેનો પવિત્ર ધુંવાડો મગજને ક્ષાયદોષ કર્તા તથા હવાને શુદ્ધ કર્તા થાય છે. ખરાબ હવા શુદ્ધ થાય છે.

સમય—દરરોજ સવાર સાંજ રહેઠાણની જગાએ ધૂપ કરવેલે અથવા ખરાબ હવા જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં દરરોજ આખો વખત ચાપરવેલે.

૨ મંજીષ્ઠાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—મંજીષ્ઠા તોલા ૨૥

ગુલાબનાં ફુલ તોલા ૨૥

હરડે તોલા ૨૥

મીઠીઆવળના પાન તો ૧૦

નસોતર તોલા ૨૥

સાકર તોલા ૪૦

રીત—દરેક વસ્તુનું બારીક ચૂર્ણ લઈ સાથે મેળવી કપડેથી ઝાળી એક ખાટલીમાં ભરી ગખવું.

પ્રમાણ—૦૫થી ૦૮ તોલા.

અનુપાન—પાણી કે દૂધ.

સમય—દિવસમાં બે વખત સવારે અને સાંજે.

ઉપયોગ—લોહીબિગાડ, ઉપદંશ, ખસ, ખરજવું, જુનીકબજા-આત, ઉદરરોગ, મંદાગ્નિ, જીર્ણવર, વગેરેમાં શુદ્ધિ કરવા માટે વપરાય છે.

૩ ગંધક યોગ.

ખનાવટ—શુદ્ધ ગંધક તોલા ૨૥

હીમેજ તોલા ૨૥

સાકર તોલા ૫.

રીત—સર્વ વસ્તુઓનું બારીક ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ ખરજમાં ગંધક નાખી તેમાં હીમેજ તથા સાકર ધીમે ધીમે નાખી મેળવી ઘુંટી ખાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—બે આનીથી ચાર આની ભાર.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત કે રાત્ર સુતી વખતે.

ઉપયોગ—ખસ, ખુજલી, ગુલ્લ ભાગની ખગવાળ, ચળ, લોહિ-બિગાડ વગેરે માટે રક્ત શોષક તથા મળ શોષક તરીકે સારો ફાયદો આપે છે. અને જીલાબ સાફ લાવે છે.

પરેજી—આ દવા ઉપર સાધારણ પરેજી પાળવી કારણ કે તેમાં ગંધક આવે છે.

૪ પંચસમ ચૂર્ણ.

બનાવટ—હીમેજ તોલા ૫ નસોતર તોલા ૫
મરી તોલા ૫ શુક તોલા ૫
પીપર તોલા ૫.

રીત—દરેક વસ્તુઓનું માથે ખાડીને ચૂર્ણ બનાવી લેવું.

પ્રમાણ—તોલો ૦૫૧ ૦૧૧ સુધી.

સમય—જરૂર જણાય ત્યારે અથવા રાતે સુતી વખતે.

અનુપાન—નવશેકું પાણી કે ચહા.

ઉપયોગ—આફરો, શુળ, વાયુ, કબજિયાત, આમવાયુ, ચૂંક મોળા, ઉદરરોગ, સાંધાનુ વાયુ, મંદાગ્નિ, જીર્ણજ્વર વગેરેમાં પેટ સાફ કરવા આ દવા વાપરી શકાય છે. તેનાથી એક ગ્રે પેટ સાફ આવે છે.

૫ સ્વાદિષ્ટ વિરેચન.

બનાવટ—શુદ્ધ ગંધક તોલા ૨૧૧ વરેઆરી તોલા ૨૧૧
જેડીમધ તોલા ૨૧૧ મીંઢીઆવળ તોલા ૭૧
સાકર તોલા ૧૫

રીત—દરેક વસ્તુનું પ્રથમથી બારીક ચૂર્ણ બુદું બુદું બનાવી સઘ તેને પ્રથમ ખરલમાં ગંધક નાંખી તેમાં અકેક વસ્તુ નાંખતા જવું અને મેળવતા જવું બધી વસ્તુઓ બરાબર મળી જાય ત્યારે બાટલી ભરી રાખી મુકવું.

પ્રમાણ—૦૫૧ ૦૧૧ તોલા સુધી.

સમય—જરૂર જણાય ત્યારે અથવા તો રાતે સુતી વખતે.

અનુપાન—નવસેકું કે સાદું પાણી.

ઉપયોગ—લોહિ વિકાર, હરસ, કબજિયાત, મરડો, ખસ, ખોટી ગરમી વગેરેમાં મળશુદ્ધિની જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં આ આ સાદા જીલાળ તરીકે મીઠી ફાકીના નામથી છુટથી વૈદ્યો વાપરેછે. તેનાથી એક કે બે પેટ સાફ આવે છે.

૬ સિતોપલાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—તજ તોલો ૧

એલચી તોલો ૨

પીપર જીણી તોલો ૪

વંસલોચન તોલો ૮

માકર તોલો ૧૬.

રીત—દરેક વસ્તુએને જીદા જીદા ખાંડી સાથે મેળવી કપડે ચાળી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—વાલ ૪ (બે આની ભાર)

અનુપાન—મધ વી કે દુધ સાથે.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત અથવા મરજી મુજબ.

ઉપયોગ—ખાંસી, તાવ, જીર્ણિજ્વર, રક્તપિત, ખાંસીમાં પડતું લોહી, ઉરઃક્ષત, ક્ષય, બાળકોની નળજાબ, ગળાનો વરમ, ક્ષીણતા, શરદી, વગેરે દરદોમાં છુટથી વપરાય છે. ખાંસીની અકસીર દવા છે.

૭ રક્તપ્રદરની દવા.

ખનાવટ—આરસપહાણુ લાગી તેના કટકા કરી ચૂર્ણ કરેલું હોય તે તોલો ૧૦, સોનાગરૂ તોલો ૦૫.

રીત—ખરલમાં ઉપરની દવાને એક દીવસ ધુંટી કપડે છાણુ કરી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એ વાલ.

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—સારા ઘી સાથે મેળવી ચાટી જવું અથવા તો ઘી અને સાકર સાથે ચાટી જવું.

ઉપયોગ—ત્રીઓનો રક્ત પ્રદર, (લોહીવા) રક્તશ્રાવ મટે છે.

૮ લોહી અને પડવાળો મરડો.

ખનાવટ—કાયની ખાટલીને બંધ કરવાના યુગ્ય આવેછે તે લઈ લેવા આસરે તો. ૧૦ સુધી. (જુનાં હોય તોપણ ચાલે)

રીત—એક વાસણમાં મુકી તેમાં થોડા બજેલા કોલસા નાખી સળગાવવા. તે સળગે એટલે પેલા કોલસા કાઢી લઈ યુગ્યને ખાળી કોલસા કરી લેવા.

પ્રમાણ—એ વાલ (છ રતીભાર)

અનુપાન—દહીં સાથે.

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—લોહી અને પડ મીશ્રીત ઝાડો, મરડો તરતમાં મટે ભયંકર હોય તોપણ બંધ થઈ આરામ થાય.

૯ શૂંગ્યાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—અતિવિષ, પીપર, કાકડાશીંગ.

રીત—દરેક વસ્તુનું ચૂર્ણ કરી કપડે ચાળી ખાટલીમાં મેળવીને રાખી દેવું.

પ્રમાણ—વાલ ૧ સુધી

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત, સવાર બપોર અને સાંજ.

અનુપાન—મધ અથવા માનું દુધ.

ઉપયોગ—બાળકોનો તાવ, ખાંસી, ઝાડા, કબજિયાત, શરદી, વાયુ, ચુંક વગેરે મટે છે. આને કેટલાક વૈદ્યો બાળદવાના નામથી ઓખખે છે.

૧૦ શિવાક્ષારપાચન.

ખનાવટ—હિંગાષ્ટક ચુર્ણ તો. ૧૦ બાલહરડે તોલા ૩૦

સોડાબાયકાર્બ તો. ૧૦

રીત—પ્રથમ ખરલમાં સોડાબાય કાર્બને ખરાબર ધુંટી નેમા ઉપરની બે દવાઓ ધીમે ધીમે મેળવી ધુંટીને કપડે ચાળી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—તોલો ૦૫ થી ૦૮.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી કે નવશેકું પાણી.

સમય—રાતનાં, સવારનાં કે જરૂરત પ્રમાણે.

ઉપયોગ—વાયુ, અજીર્ણ, કબજિયાત, અરૂચી, શુળ, મોળ, ઉલટી, હેડકી, અન્નપિત્ત, બાદી, આરૂંચ, કાલેરા વગેરેમાટે; પેટ સાફ કરી અજીર્ણ મટાડે છે. ભૂખ લગાડી વાયુને છુટ કરે છે.

૧૧ હિંગાષ્ટક ચુર્ણ.

ખનાવટ—શુક તો. ૧

મરી તોલો ૧

પીપર તો. ૧

સિંધવ તો. ૧

જીરું તો. ૧

શાહજીરું તો. ૧

અજમોદ તો. ૧

શોધેલી ઉત્તમ હીંગ તોલો ૦૮

(અથવા ચાલુ બળરી હીંગ તો. ૧)

રીત—પ્રથમ દરેક વસ્તુને ખાંડી ચુર્ણુ કરી કપડે ચાળી બાટલી ભરી રાખવી. અથવા બની શકે તો લીંબુના રસમાં ઘુંટી સકાવી ચાળીને બાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—વાલ ૪થી ૮ સુધી.

સમય—ભોજન વખતે અથવા સવાર સાંજ કે જરૂરત પ્રમાણે મન્ન મુજબ.

અનુપાન—ઘી સાથે અથવા સ્વચ્છ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—વાયુ, મેળ, આક્રો, ચુંક, અજીર્ણ, અરૂચી, પેટનો દુખાવો, કબજિયાત, ઝાડા, કેલેરા, મંદાગ્નિ વગેરે મટી બુખ લાગે તથા પેટ સાફ રહે, ઝાડો બંધાઇને આવે.

૧૨ ત્રિકલા ચૂર્ણુ.

બનાવટ—હરડેછાલ, બહેડાંછાલ, આમળા સમલાગે.

રીત—ત્રણે દવાઓ ઠળીઆ વગરની લઇ તેને સાથે ખાંડી કપડે ચાળી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૦૧ તોલાભાર કે નેથી વધુ શક્તિ મુજબ.

અનુપાન—દુધ કે સ્વચ્છ પાણી અથવા સાકર તોલા ૦૧ સાથે મેળવી મધમાં ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

સમય—સવારનાં કે રાતના સુતી વખતે.

ઉપયોગ—કબજિયાત, મગજની ગરમી, પિત, નેત્રરોગ, દ્રષ્ટિની ખામી, આંખનાં દરદો, લોહી બિગાડ, વિર્ય વિકાર, ખસ, ખુજલી વગેરેમાં વપરાય છે. તેમજ કેટલીક ભરમો સાથે અનુપાન તરીકે પણ ધણીજ વપરાય છે. લાંબો વખત સેવન કરવાથી બુનાં દરદો મટાડી શુક (વીર્ય)નું શોધન કરે છે.

૧૩ ત્રિકટુ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—શુદ્ધ, મરી, પીપર સમભાગે.

રીત—દરેક વસ્તુઓ સાથે લઘુ ખાંડી કપડે ચાળી અને બાલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—બે આનીભાર સુધી.

અનુપાન—મધ સાથે ચાટવું.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત.

ઉપયોગ—દવાના અનુપાનમાં કફ દૂર કરી તેમજ ગરમી લાનાર તરીકે વપરાય છે. ખાંસી શરદી, હૃદય (જાતીનું) શુળ, દરેક, હાંફણ, વગેરે મટે છે. તેમજ સુંઘવાથી છીંકા આવી મગજ દલકું થાય છે.

૧૪ પીનસહરી તમાકુ.

ખનાવટ—મદ્રાસી છીકણી તો. ૧ પીરમથ સખનાઈટ્રેટ તો. ૦

પીપરમેન્ટ કુલ તો. ૦૧ કપુર તો. ૦૧

વાવડીંગનું ચૂર્ણ તો. ૧૧ કાવકળનાં છોડાનું ચૂર્ણ તે

રીત—દરેક વસ્તુનું બારીક ચૂર્ણ ખરલમાં નાંખી સારી રીંધુંડીને બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એક બે ચપટી ભરી નાકમાં સુંઘવી.

સમય—સવાર, બપોર, સાંજનાં ત્રણ વખત સુંઘવું.

ઉપયોગ—નાકનાં દરદો, સળેખમ, પડે નીકળવું, મસ્તક શુળ પીનસ રોગ, નાકમાંથી ખરાબ ગંધ નીકળવી વગેરે માટે ઉત્તમ છે. ફાદવા સુંઘવાથી આરામ થાય છે.

૧૫ અસ્થિ સંધાનક લેપ.

બનાવટ—ઝેળીઓ તો. ૧	હીરાબોળ તો. ૧
ગુગળ તો. ૧	ઇશશ તો. ૧
ગુજ્જર તો. ૧	રેવતચીનીતો મીરો તો. ૧
મેંદાલકડી તો. ૧	આંબાહળદર તો. ૧
સાજીખાર તો. ૧	લોદર તો. ૧
માયુ સરસ તો. ૧	

રીત—સર્વે વસ્તુઓ ખાંડી ચુર્ણ કરી તેને બાટલીમાં ભરી રાખી મુકવું.

ઉપયોગ—મુદમાર. ચાટ, વાગવું, સોજો, શુળ, હાડકાનું ભાંગવું કે ઉતરી જવું, સખ્ત માર, લોહીનો જમાવ વગેરે માટે ઠીક ઉપયોગી છે.

પ્રમાણ—જરૂર જણાય તેટલા પ્રમાણમાં ભુકે લઇ તેને જરા ગરમ પાણીમા વાટી લેપની રીતે લગાડી ઉપર કપાસ લગાડી તેના પર પાટો બાંધી જરૂર હોયતો ખાંપીઆ બાંધવા બેથી ત્રણ દહાડે લેપ બોલી બીજો લેપ લગાડવો. બેથી ચાર લેપમાં આરામ થઇ જાય છે.

૧૬ જવરબિન્દુ.

બનાવટ—અતિવિષ તોલા ૨૥	મુરાખાર તોલા ૨૥
કુલાવેલ ફટકડી તોલા ૨૥	સોનાગેર તો. ૧૦.

રીતે—દરેક વસ્તુનું અલગ અલગ ચુર્ણ લઇ તેને સાફ ખર-લમાં ત્રણ કલાક ઘૂંટી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૩થી ૧૨ રતીભાર.

અનુપાન—નવશેકું પાણી કે ચહા સાથે અથવા મધ સાથે.

સમય—તાવ ચડેલ હોય ત્યારે બધે કલાકે અથવા તો દિવસમાં ચાર વખત તાવ ન હોય ત્યારે.

ઉપયોગ—અણુઉતાર તાવ, વિષમજ્વર, નાનાં બાળકોને તાવ, ટાઢીઓ તાવ વગેરેમાં તાવને ઉતારે છે.

૧૭ નવિન સુદર્શન ચૂર્ણ.

બનાવટ—મામેજવા (કડવીનદ્ર કહે છે તે) તોલા ૧૦ કાળાં મરી તોલા ૨૦.

રીત—એને બરાબર વાટી કપડ છાણુ કરી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—રથી ૪ વાલ સુધી દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—નવશેકું પાણી અથવા ચદા સાથે.

ઉપયોગ—નવા અથવા જુના તાવમાં વપરાય, તાવને ઉતારી પસીના લાવે છે. સ્વાદમાં અતિ કડવો હોવાથી તાવને તરતજ મટાડી મોં સાફ કરે છે. જુના તાવમાં તેમજ બાળકોના તાવમાં પણ આસ વાપરી શકાય છે.

સૂચના—બાળક માટે રથી ૪ ચણોડીભાર અપાય.

૧૮ દૂધનો મસાલો.

બનાવટ—જાયફળ, જાવંત્રી, તજ, લવંગ એલચી, અકલકરો મુકં, કેશર, કસ્તૂરી.

રીત—દરેક વસ્તુઓ અકલ તોલો તથા કસ્તૂરી ૧/૮ તોલો લઈ દરેકનું ચૂર્ણ બનાવી તેમાં કસ્તૂરીને મેળવી ઘુટ્ટી એ ચૂર્ણ બાટ લીમાં ભરી રાખવું અને જ્યારે દુધ પીવું હોય ત્યારે તેમાંથી આશરે

૦૧ તોલો ચુર્ણ ગરમ કરેલા દુધમાં નાંખી વાપરવું એ દુધમાં
ખદામ પીસ્તા તથા સાકર મરણ મુજબ નાખી શકાય છે.

પ્રમાણ—એક વખત માટે ૦૧ તોલો આશરે દુધ તોલા
૨૦ થી ૩૦ હોય તે માટે.

સમય—સવારમાં અથવા રાત્રે સુતી વખતે યાતો મરણ
મુજબ લઈ શકાય.

ઉપયોગ—વાજીકરણ ગુણુ લાવવા, દુધ ન પચતું હોય તો
પચાવવા તેમજ શુક અને શરીરને મજબુત બનાવવા આ મસાલો
બ્રહ્મણ ફાયદો આપે છે. તેમજ દુધ પણ રૂચીકર થાય છે.

૧૯ વાજીકરણ ચૂર્ણ.

બનાવટ—સફેદ મૂશલી, કાળી મૂશલી, લવંગ, તજ, ખયફળ,
ખવત્રી, સુંઠ, શતાવરી, એખરો, કાયાબચીની, મુગલાઈ બેદાણા,
ખલદાણા, નાગકેસર, કોચખીજ, સાલમ, ખસખસ, બહુફલી, ગોખર,
અકલકરો, એલચી, હરડા, જોડીમધ, સાકર, દરેક સમભાગે લેવી. પરંતુ
સાકર દશ તોલા લેવી.

રીત—દરેક વસ્તુઓનું બારીક કપડછાણ ચુર્ણ બનાવી
બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૦૧ તોલાથી ૧ તોલો.

સમય—સવારનાં તથા રાત્રે, દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—કેશરવાળું અથવા સાદું મીઠું દુધ રૂચી પ્રમાણે.

ઉપયોગ—ધાતુ ક્ષીણતા, નબળાઈ, મગજની નબળાઈ, હાથ
પગ કે કમરનો દુખાવો, વીર્યઆવ, માથાનો દુખાવો, પેશાબમાં
ધાતજવી, વાયુથી શરીરમાં કળતર થવા વગેરે ફરીયાદ મટી શરીર
પુષ્ટ બને છે. આશરે એક માસ દવા લેવી જોઈએ.

૨૦ હિસ્ટીરિયા નાશક દવા.

બનાવટ—શેફલી શુધ્ધ હીંગ તો. ૧ વજ તો. ૨ કક તો. ૪ સંચળ તેલ ૮ વાવડીંગ તો. ૧૬ બધી દવાઓ સાથે ખાંડી કપડે ચાળી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૪ થી ૮ વાલ સુધી. દિવસમાં ૩ વખત.

અનુપાન—રહેજ ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—હિસ્ટીરિયા, વાયુ, આફરો, કોલેરા, ગુદમવાયુ. કૃમી વગેરે ઉપદ્રવો મટાડી વાયુને શાંત કરે છે. આ દવા હિસ્ટીરિયાવાળા ને માટે ખાસ લાભો વખત લેવાથી સારો ફાયદો થઇ જાયછે.

૨૧ ગાંઠ પકવવાનો લેપ.

બનાવટ—સાજીખાર, પારેવાની ચરક, કલીચુનો ગુગળ ઇશશ, હીરાબોળ, એળીઓ, સાણુ, ગોળ, વિલાયતી કોલસો, એ ચીજો ને પાણીમાં વાટી દુધાવો હોય તથા ગાંઠ હોય ત્યાં લેપ લગાડવો. ઉપરા ઉપરી એ ત્રણ લેપ તરતમાં લગાડવાથી ગાંઠ પુટી જઇ પીડા મટી જાયછે. પુટ્યા પછી રસી સાફ કરવાને માટે લીબડાના પાનનું પાકું પાણી બનાવી તેના વડે ધોવું અને રૂઝાવવા માટે મલમની પટ્ટી મારી સાફ થઇ જાય ત્યાં સુધી સ્વચ્છતાથી પાટો બરાબર બાંધવો.

૨૨ કેશ વર્ધક મસાલો.

બનાવટ—તેલમાં તજેલા આંબળાંતું ચૂર્ણ તોલા ૮ ગોવાઇ ટોપર તોલા ૪ કપુરકાચલી, કચુરો, મોથ, વાળો, અગર, તગર,

સુખડ, ગુલાબનાં ફૂલ, એ દરેક એકેક તોલો લઇ કુટી ચૂર્ણ કરી ડબી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—આશરે બે તોલા બૂકા લઇ પથર પર ગુલાબજળ અથવા પાણીમાં તેને વાટી લુગદી જેવું કરી માથાનાં વાગમાં બૂંસી સારીપેઠે ચોળી લઇ અને નહાઇ લેવું. કે તે ઘોવાઇને સાફ થઇ જાય. આ પ્રમાણે અડવાડીએ એકાદ વખત કરવું જોઇએ.

ઉપયોગ—વાળ વધારી નરમ સુંવાળા અને તેજસ્વી બનાવે છે. તેમજ શરીરે લગાડવાથી ખરાબ વાસ મારતો પસીનો, ચામડીનાં દોષ મટી સારી સુગંધ આવેછે.

૨૩ દોષધન લેપ.

બનાવટ—સરગવાની છાલ, શુકં, સરસવ, દેવદાર, સાટોડીનાં મળા, એ સર્વે સમ ભાગે લઇ ચૂર્ણ કરી ચાળી લઇ બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—ખાટી છાસમાં, પાણીમાં કે દહીંનાં પાણીમાં આ લેપને પથરપર વાટી જડો લેપ લગાડી ઉપર કોઇ પાન મુકી પાટો બાંધી દેવા.

ઉપયોગ—વાયુથી, કફથી થતો કોઇ પણ જાતનો સોજો, ત્રણનો સોજો, ગાંઠ, રસોળી, ગુંમડા વગેરેને પકવીને ફેડી નાંખે છે. અને સોજો ઉતારે છે.

૨૪ દશાંગ લેપ.

બનાવટ—સરસડાની છાલ, તગર, જેડીમધ રતાંજલી, જટામાસી, હળદર, કઠ, વાળો, એલચી, એદશ ચીજો સમ ભાગે લઇ ચૂર્ણ કરી તેને જરા ઘીનો કરમો આપી બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—જરૂર જણાય ત્યારે એક પથર ઉપર લેપનો લુકા મુકા ગુલાબજળ નાંખી વાટી લેપ જેવું બનાવી જરૂર પ્રમાણે જાડો લેપ લગાડી ઉપર એક પાન મુકી પાટો બાંધી દેવો. ગુલાબજળનું મળે તો પાણી પણ ચાલે.

ઉપયોગ—ગરમીથી થતાં ગડગુમડ, સોજો, દાહ રતવા, ઉંદરવા, ઝેરી ત્રાણીઓના ડંખથી થતો સોજો, વનસ્પતિના ઝેરથી થતો સોજો તથા દાહ, અગતરા મટી મન્ય છે.

૨૫ દાડિમાષ્ટક ચૂર્ણ.

બનાવટ—દાડમની છાત્ર તોલા ૮ સાકર તોલા ૩૨ એલચી, તજ, તમાલપત્ર, એ ત્રણે તોલા ૪ સુક, મરી, પીપર, એ દરેક તોલા ચારચાર એ સર્વેનું ચૂર્ણ કરી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—ખેથી ચાર આની ભાર દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—મધ અથવા પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ઝાડો, મરડો, મ દાગિન, ખાંસી, જવર, વગેરે મટે.

૨૬ મહાસુદર્શન ચૂર્ણ.

બનાવટ—હરડે, બહેડાં, આમળાં, હળદર, દારૂહળદર, ભોંરી-ગણી, ઉભીરીંગણી, ખડસલીઓ, મોચ, ત્રાયમાણ, વાળો, નીંબછાત્ર, પુષ્કરમુળ, જેઠીમધ, કડાછાત્ર, અજમોદ, ઇંદ્રયવ, ભારંગમુળ, સરગ-વાના બીજ, ફટકડી ટુલાવેલી, યજ્ઞ, તજ, પદમક, સુખડ, અતિવિષ, સાલવણ, પીડવણ, બલખીજ, વાવડીંગ, તગર, ચિત્રક, દેવદાર. અવક, પટોળ, લવંગ, વંશલોચન, કમળકાકડી, તમાલપત્ર, જવંત્રી, તાલીસ પત્ર, સુક, મરી, પીપર, પીપરીમુળ, ગળો, મોરવેલ, ઘમાસો, કકુ,

કચુરો, એ દરેક એકેક તોલો તથા તે સર્વના વળનથી અરધા વળને ફરીઆતું લેવું અને તેનું બારીક ચુર્ણ કરી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૪થી ૮ વાલ સુધી દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી.

ઉપયોગ—દરેક જાતના તાવ, ત્રિદોષજ્વર, અજીર્ણ, જીર્ણજ્વર, મંદાગ્નિ, જીરો તાવ, ટાઢીઓ તાવ વગેરે દરેક જાતના તાવમાં અકસીર ઉપાય ગણાય છે.

સૂચના—ફાફી તરીકે ન લેતાં સરળ રૂપમાં લેવું હોય તો પાણી તોલા ૧૦ ગરમ કરી તેમાં સુદર્શન ચુર્ણ તોલો ૧ નાંખી ઉકાળતાં પાંચ તોલા રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી તેના બે ભાગ કરવા બીજી દવા સાથે અથવા અકેલું આ પ્રવાહી લેવાથી વધારે અનુકુળ થઈ પડે છે. અને તરતજ ફાયદો આપે છે.

૨૭ લવણ ભાસ્કર ચુર્ણ.

ખનાવટ—મીઠું તો ૮ સંચળ તો ૫ બીડલવણ, સિંધવ, ધાણા, પીપર, પીપરીમુળ, શાહજીરું તમાલપત્ર, નાગકેશર, તાલીસપત્ર, અને અમલત્રેતસ એ દરેક બધે તોલા લેવા, દાડમબીજ ચાર તોલા, મરી, જીરું, સુંઠ એ દરેક એકેક તોલો, તજ, એલચી એ અરધો તોલો લેવાં સર્વેને ખાંડી ચુર્ણ કરી ચાળીબાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—બેથી ચાર આનીભાર.

સમય—જમ્યા પહેલાં, જમવા સાથે કે જમ્યા પછી.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી, છાસ, કે દહીનું પાણી.

ઉપયોગ—મંદાગ્નિ, અરૂચી, આમવાયુ, અજીર્ણ, ઝાડા, વાયુ, શૂળ, અમ્લપિત, સંત્રહણી, બરફ, સોજા, હરસ. કબજિઆત, ખાંસી, આમવાત, વગેરે મટેછે.

૨૮ મળશુદ્ધિ ચુર્ણ.

ખનાવટ—કાળા દાણા તોલા ૬ સંયજી તો. ૧ સુંકે તો.
લઘુ ચુર્ણ કરી ચાળી લઘુ બાટલી ભરી રાખવી.

સમય—સવારના વખતે કે રાત્રે સુતી વખતે.

પ્રમાણ—૦થી ૧૧ તોલો.

અનુપાન—ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ખેથી ચાર સારા જીલાબ લાગી પેટ સાફ થાય અને બરફ, લીવર, જીર્ણવર, બંધકુષ્ટ, સોજા શીશસ, અજીર ઉદરરોગ, મટી લોહી સાફ થાય છે. તેમજ ત્વચા રોગ પણ મળાય છે.

સૂચના—જીલાબ લાગી રહ્યા પછી ઘી ભાત કે ખીચ ખાવી અને જરૂર હોય તો મીઠી જાસ પીવી કે જ્યેથી જીલાબ બંધ થાય.

૨૯ ત્રિકુળા પિચ્પલી ચુર્ણ.

ખનાવટ—હરડેજાલ, બહેડેજાલ, આંબળાં, પીપર એ ચ સમભાગ લઘુ ચુર્ણ કરી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—ખે થી ચાર આનીભાર.

અનુપાન—મધ સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—ખાંસી, દમ, શ્વાસ, જીર્ણવર, મંદાગ્નિ, કબજા વગેરે મટી આમનું પાચન થઈ શરીર નિરામ અને.

૩૦ કડુ ભર્જિત ચૂર્ણ.

ખનાવટ—કડુને તવા ઉપર શેકી ચૂર્ણ કરી આટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૮ વાલ સુધી.

અનુપાન—ગરમ પાણી.

ઉપયોગ—તાવ, કલેજનો ભરાવો, કમ્બલઅત વગેરે મરી પેટ સાફ થાયછે. તાવની શરૂવાતમાં આપવું ઠીકછે.

૩૧ ત્રિભુવન કિર્તી રસ.

ખનાવટ—દિંગળો શુધ્ધ, વછનાગ શુધ્ધ, શુંક, પીપર, મરી, ઝૂલાવેલો ટંકણખાર, પીપરીમુળ દરેક નોલો એક એક લેવાં.

રીત—દરેક વસ્તુનું અલગ અલગ ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ એક ખરલમાં દિંગળો નાખી તેને ઘુટના જવું અને તેમાં અંકેક ચીજનું ચૂર્ણ નાંખતાં જવું અને ઘુટના જવું. જ્યારે ખરાબર ઘુંટાઈ ગય ત્યારે તુલશીનો રસ, ધતુરાના પાનનો રસ. આદુનો રસ, એ દરેકની અંકેક ભાવના જીંદીજીંદા આપી ખરલમાં ઘુંટીને તેની ચણાડી જેવડી ગોળી વાળી સુકવી આટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી.

સમય—સવાર બપોર અને સાંજ અથવાતો ચારચાર કલાકે.

અનુપાન—સુદરશનના ફાંટ સાથે અથવા પાણી સાથે.

ઉપયોગ—પિત્તજ્વર, કફ કે વાયુનો જ્વર તથા ચાલુ તમામ જાતના તાવમાં વપરાયછે અને સારો ફાયદો આપેછે. ઇન્ફલ્યુએન્સા તથા મુદતના તાવમાં પણ સારું કામ કરેછે.

૩૨ પ્રદરારી રસ.

બનાવટ—શુદ્ધ હિંગળો તો ૧ ટંકણુખાર શુદ્ધ તો ૧
 યંગ ભસ્મ તો ૧ લોહ ભસ્મ તો ૧
 યસદ ભસ્મ તો ૧ ચણક્યાબનું ચૂર્ણ તો ૧૫.

રીત—સર્વ વસ્તુઓમાંથી પ્રથમ હિંગળો તથા બીજી ભસ્મે ખરસમાં ઘુંટી મેળવી તેમાં બીજી દવા થોડેથોડે નાંખી ખરસમાં ઘુંટીને બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એકઆનીથી ત્રેઆનીભાર.

અનુપાન—દહીં અને સારક સાથે.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત.

ઉપયોગ—પ્રદર, પ્રમેહ, પેશાબની ગરમી, ધાતજવી હરસ, રક્તશ્રાવ, પેશાબની બળતરા વગેરે મટાડી ગરમી શાંત કરી રક્તશ્રાવ બંધ કરેછે.

૩૩ નારાયણ જવરાંકુશ.

બનાવટ—શુદ્ધ સોમલ તો ૧ વજનાગ તો ૧
 ગંધક તો ૧ પારો તો ૧
 હરતાલ તો ૧ શુઠ તો ૧
 મરી તો ૧ પીપર તો ૧
 પીળી કોટીની ભસ્મ તો ૧ ભાગ તો ૧
 ધતુરાના બીજ તો ૧ ટંકણુખાર તો ૧
 આ દરેક વસ્તુઓ શુદ્ધ લેવી જોઈએ.

રીત—દરેકનું ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ પારદ ગંધકની કળણી કરી પછી તેમાં અકેક વસ્તુને કુટતા જર્ણુ અને મેળવતાં જર્ણુ નમામ

દવાઓ મેળવી. આદુના રસમાં ખુબ ઘુંટી યાજરીના દાણા પ્રમાણે ગોળા બનાવી લેવી.

પ્રમાણુ—એકથી બે ગોળા.

સમય—તાવ હોય ત્યારે ઉતારવા તથા તાવ ન હોય ત્યારે અટકાવવા દર ત્રણત્રણ કલાકે વાપરવી.

અનુપાન—તાજું પાણી.

ઉપયોગ—જ્વર, વિવમ જ્વર, (ટાઠીઓ તાવ) જીનોતાવ, વગેરેમાં તાવને ઉતારે તથા આવતા તાવને અટકાવે.

સૂચના—ધ્યાનમાં રાખવું કે આ દવામાં સોમલ જેવી ઝેરી દવા વપરાયલી છે માટે ખાનપાનમાં અપથ્ય ન કરવું, તેમજ જીનો તાવ હોયતો ખોરાકમાં ઘી લઇ શકાય, પરંતુ નવો તાવ હોયતો દૂધ લેવું.

૩૪ સૂત સેખર રસ.

બનાવટ—પારો, ગંધક, ટંકણ, વછનાગ, શંખભસ્મ, સુવર્ણ ભસ્મ, તામ્ર ભસ્મ, શુઠં, મરી, પીપર, ધતુરાના બીજ, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, એલચી, બીલીનો ગરલ, કચુરો, એ દરેક સરખે વજને લઇ લેવું.

રીત—શુદ્ધ વાસાણાં તથા ભસ્મો જીદી રાખી પ્રથમ પારા ગંધકની કજલી કરી તેમાં શુદ્ધ દ્રવ્યો નાખી પછી તેમાં બીજ વસ્તુઓ ધીમેધીમે મેળવી દેવી અને તેને બરાબર ઘુંટી તેમાં ભાંગરાનો રસ નાંખી ઘુંટી રતી ભારની ગોળા બનાવી સુકવી આટલીમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણુ—એકથી ત્રણ રતીભાર.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

ઉપયોગ—અભ્યપિત, ઉલટી, શળ, ગુદમરોગ, ખાંસી, સંગ્રહણી, આમ, અતિસાર, શ્વાસ, મંદાગ્નિ, હેડકી, ઉદાવન રોગ, જ્વર, ક્ષય વગેરે બ્યાધિઓ મટી આરામ બાધછે.

૩૫ અશ્વયોળી.

ખનાવટ—શુધ્ધ પારો, ગંધક, વછનાગ, ટંકણખાર, શુદ્ધ હરતાલ, હગડા, બહેડા. આબળા, શુંદ, મરી, પીપર, શુધ્ધ તેપાળો.

રીત—પ્રથમ પાગ્દ ગંધકની કળ્મળા કરી તેમાં બીજી દવાઓ નાંખી ઘુંટી ભાંગરાના રસના ત્રણ પુટ આપી રતીભારની ગોળા બનાવી સુકવીને રાખવી.

પ્રમાણ—ગોળા ૧ થી ૪ ચાર.

સમય—ગતનાં અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી.

ઉપયોગ—ગાંઘા જીલાય તરીકે આ દવા ફીકજે.

બાળકને પણ આપી શકાય છે. ચાર ગોળા લેવાથી, બે દિવસ સાફ આવે છે. ગેદી લેવાથી એકજ પેટ સાફ આવે છે. બાળક માટે એકથી અરધી ગોળા અપાય છે જ્યારે પ્રથમ પેટ સાફ કરવા આ ગોળા જીલાય તરીકે આપવાનો વધારે રિવાજ છે. હમેશાં જીલાય માટે આ દવા વાપરવી સલાહ કારક નથી.

૩૬ ઇચ્છા લેદીરસ.

ખનાવટ—શુધ્ધ પારો, શુધ્ધ ગંધક, ટંકણ, મરી, શુંદ, એ દરેક અંકેક તોલો શુધ્ધ તેપાળો ત્રણ તોલા.

રીત—પારો ગંધકની કળ્મળા કરી તેમાં બીજાં વસાણાં મેળવી લીંચુના રસમાં બાર કલાક ઘુંટી વટાણા જેવડી ગોળા બનાવી સુકાવી રાખવી.

પ્રમાણ—એકથી બે ગોળી.

અનુપાન—૬૩ પાણી.

સમય—સવારનાં ખાલી પેટે અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

ઉપયોગ—લાહીખિગાડ. ખસ, ઉપદંશ, ઉદરરોગ બરળ, તાવ, અથવા જ્યાં જુલાયની જરૂર જણાય ત્યાં આ ગોળી આપવાથી તણ્યાર દલાકમા એક ગોળીથી તણ અને બે ગોળીથી છ આશરે જુલાય લાગી કાઢે સાફ થાયછે.

સૂચનાં—જુલાય હમેશાં ખાલી પેટે લેવો. અને જુલાય લીધા પછી વચ્ચે પાણી ન પીવું. જ્યારે જુલાય બંધ કરવો હોય ત્યારે દહીં ભાત અથવા ખીચડી, ઘી, છાશ ખાવાં. બે તેથી પણ કદાચ જુલાય બંધ ન થાયતો સાકરવાળું પાણી પીવાથી જુલાય તરતજ બંધ થઈ જાયછે.

૩૭ આનંદ ભૈરવ રસ.

બનાવટ—શુદ્ધ હિંગળો, શુદ્ધ વછનાગ, શુદ્ધ ગંધક, ટંકણ, શુંડ, મરી, પીપર, દરેક ચીજ સમ ભાગે લેવી.

રીત—પ્રથમ હીંગળો સાથે ગંધક મેળવી તેમાં બીજી દવાઓ નાંખી ઘુંટી લીંબુના રસમાં વટાણા જેવડી ગોળા કરવી.

પ્રમાણ—ગોળી ૧ થી ૨.

અનુપાન—મધ અથવા સ્વચ્છ પાણી યાતો નાગર વેલતું પાન.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત—અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

ઉપયોગ—તાવ, ખાંસી, ઝાડા, શરદી, દમ, સંત્રહણી. અતિસાર, શળેખમ, કફ, વગેરેમાં વપરાય છે.

૩૮ રામખાણુ રસ.

ખનાવટ—શુધ્ધ પારો તો ૧ શુધ્ધ વજનાગ તો ૧
 સ્વલગ તો ૧ શુધ્ધ ગંધક તો ૧
 મરી તો ૨ ગ્નયકૃળ તો ૦૧

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કૃત્તિ કરી તેમાં ખીજાં વસાણા મેળવી છુંટી નેને આંખલીના કાનરાના રસની લાવના આપી ગોળાએ કરી સુકવી રાખવી.

પ્રમાણ—ચણા જેવડી ૧થી એ ગોળા.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—સંત્રહણી, આમવાત, મંદાગ્નિ, કફ, દમ, ખાંસી, પેટનાં કૃમી, અરૂચી, ઉલટી, વગેરે મટેછે.

૩૯ કૃત્યાદ રસ.

ખનાવટ—શુધ્ધ પારો તો ૧ શુધ્ધ ગંધક તો ૪
 તામ્ર ભરમ તો ૦૧ લોહ ભરમ તો ૦૧

રીત—ઉપરની વસ્તુઓને પર્પટીની પેટે કડાઇમાં ગરમ કરી કેળના પતા પર ઢાળી લઈ ખરલમાં નાંખી છુંટીને લીંછુના રસની તથા *પંચકોલની અઢેક લાવના આપી ત્યાર બાદ તેમાં ટંકણખાર ખીડલવણુ, મરી અઢેક તોલો મેળવી છેવટ ચણાના ખારની સાત લાવના આપી અઢેક વાલની ગોળા બનાવી સુકાવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—ગોળા એ થી ચાર.

સમય—જરૂર પ્રમાણે અથવા સવાર, બપોર, સાંજ.

* પંચકોલ એટલે ચીપર. પીપરિમુળ, ચવક, ચિકાક, શુકં.

અનુપાન—છાશ અથવા સ્વચ્છ પાણી.

ઉપયોગ—ઉલટી, અજીર્ણ, શુળ, ગોળા ચડવો, મળાવરોધ, અગ્નિમાંધ, બરગ તેમજ તમામ ઉદર રોગમાં આ દવા સારી વખણાય છે.

૪૦ અગ્નિકુમાર રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પારો, ગંધક, ટંકણ, કેડીની ભરમ, સાજખાર, પીપર, શુક્ર, દરેક તોલો એક એક, શુધ્ધ વછનાગ તો ૦ ૩ મળાંમરી તોલા ૮

રીત—પારા ગંધકની કળજળી કરી તેમાં બીજાં વસાણાં નાંખી ખાર કલાક લીંબુના રસ સાથે ખરલમાં ઘુંટી રતીભારની ગોળી બનાવી સુકવી બાટલીમાં ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી.

સમય—દર બપો ૬૦ ત્રણત્રણ કલાકે.

ઉપયોગ—કાલેરાનું શુળ, ઝાડા, વાયુ, અજીર્ણ અગ્નિમાંધ વગેરે પાચન ક્રિયાના દરદો માટે ઉત્તમ છે.

૪૧ સ્વાસકુઠાર રસ.

બનાવટ—પારો, ગંધક, વછનાગ, ટંકણ, મનશીલ, દરેક તોલો એકએક, મરી તો ૦ ૧૦ પીપર તો ૦ ૨ શુક્ર તો ૦ ૨

રીત—પારાગંધકની કળજળી કરી તેમાં બાકીનાં વસાણાં મેળવી ઘુંટી તેમાં નાગરવેલના પાનનોરસ નાંખી ત્રણ પુટ આપી સુકવી ચુર્ણ કરી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—વાદ ૧ સુધી.

અનુપાન—નાગરવલતુ પાન અથવા મધ.

સમય—સવાર સાજ અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

— ઉપયોગ—ખાસી, શ્વાસ, કફ, દમ, હાફણ, શરદી, તાવ, વગેરે મટે.

૪૨ રત્નગીરી રસ.

ખનાવટ—મનશીલ શુધ્ધ, હિંગળો શુધ્ધ, લવંગ, જાયફળ, સમ ભાગે લઈ બારીક ચુર્ણ કરી લેવું.

રીત—ઉપરના બારીક ચુર્ણને ખરલમા ઘુટી તેને આકુના રસના બે પુટ આપવા. પછી તેની અકેક રતીભારતી ગોળી કરી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી,

પ્રમાણ—૧થી ૩ રતીભાર.

સમય—તાવ હોય ત્યારે તાવ ઉતારવા માટે.

અનુપાન—ઘાણા તોલો ૦૫ લઈ કચરી તેને એક કલાક પાણીમાં પલાળી હાથ વડે ચોળી તે પાણી તો ૨૫ ગાળી તેની સાથે આપવું અથવા એકલા દુધ સાથે અપાય.

ઉપયોગ—અણુ ઉતાર તાવ, આળકોનો તાવ, વગેરેમા નિર્ભય પણે અપાય છે. સંતોષકારક ફાયદો આપે છે.

૪૩ આરોગ્ય વર્ધની

ખનાવટ—શુધ્ધ પારો, ગંધક, લોહભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, તામ્રભસ્મ, એ દરેક અકેક તોલો.

ત્રીફલા ચુર્ણ તો ૧૦,

શુધ્ધ ગુગળ તો ૨૦,

કડુ ચુર્ણ તો ૭૦

ચિત્રક ચુર્ણ તો ૨૦,

શિલાજીત તો ૧૫,

રીત—પ્રથમની પાંચ ચીજો લઈ તેને પારા ગંધકની કળ્મળી કરી તેમાં મેળવી ત્યાર બાદ તેમાં દરેકનાં છુટાંછુટાં ચુર્ણો મેળવી દધ પછી શીલાજીતને પાણીમાં રસ બનાવીને મેળવી ત્યાર પછી તેમાં નેપ્થ્રે નેટલું લીંબડાનું રસ નાખી ઘુંટવું એવું ત્રણ દિવસ લીંબડાના રસમાં ઘુંટી ઇચ્છાનુસાર તેની ગોળી બનાવવી યાતો સુકાવી ચુર્ણ કરી ખાટલીમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણ—એ આનીથી પાંચલીભાર.

સમય—દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત. (સવાર, અપોર અને સાંજ)

અનુપાન—દુધ અથવા તાણું પાણી.

ઉપયોગ—ઉદરરોગ, જીતોતાવ, સોજા, લીવરનું દરદ, કુષ્ઠરોગ, લોહીબિગાડ, મંદાગ્નિ, અરૂચી વગેરે ફરિયાદો મટાડી પેટને સાફતથા નરમ બનાવેછે અને સોજા, પાડુ વગેરે મટાડી શરીરમાં રતાશ તેમજ તેજી લાવે છે. ઘણાં લાંબા વખતનાં હાડકાં દરદો મટાડી શરીરને કંચન મરખુ બનાવે એવી આ માત્રા છે.

૪૪ સપ્તામૃત લોહ

બનાવટ—હરડેછાલ તો ૦ ૫ બહેડાંછાલ તો ૦ ૫

આમળા તો ૦ ૫ જોડીમધ તો ૦ ૫

લોહ ભસ્મ સારી તો ૦ ૫

રીત—પ્રથમની ચાર ચીજોનું અલગ અલગ ચુર્ણ લઈને તેને ખારીક વાટી ખરલમાં ઘુંટી કપડે ચાળી તેમાં લોહ ભસ્મ મેળવી ઘુંટી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—ચાર વાલ યાને એ આનીભાર.

સમય—સાંજનાં આઠવાગે અથવા સવારનાં આઠવાગે

અનુપાન—મધ તો ૦ ૦૧ તથા ઘી તો ૦ ૦૧ લઘુ સાથે મેળવી તેમાં ઉપરની દવાનું એક પડીકું બે આનીભારનું મેળવી આટી ઉપર રૂચી પ્રમાણે દુધ પીવું.

સુચના—આ દવા લીધા પછી છ કલાક પહેલાં કંઈપણ ખોરાક ન લેવો. ફક્ત દવા ઉપર રૂચી પ્રમાણે દુધ પીવું.

ઉપયોગ—સંપુર્ણ નેત્રનાં રોગ, દુકી નગર, આંખની ઝાંખપ વગેરે મટાડી મગજને પુષ્ટી આપે છે. માથાનું દરદ, ધાતુની ક્ષીણતા વીર્ષશ્રાવ. નબળાઇ, રક્તદોષ, વગેરે મટાડીને રસાયન ગુણુ ખતાવે છે. માત્ર લાંબો વખત સુધી આ દવા લેવી જોઇએ, સંપુર્ણ ક્ષાયદા માટે છ માસ દવા લેવી જોઇએ.

પથ્ય—આ દવા ચાલતી હોય તે દરમ્યાન સાત્વિક ખોરાક લેવો. મરચું, તેલ, ખટાશ, બજારની મીઠાઇ, અથાણું, વાસીઅન્ન, વગેરેનો ત્યાગ કરી આપવો, અભુજ્ય થવા ન દેવું.

૪૫ પંચામૃત પર્યટી.

બનાવટ—પારદ, તો ૦ ૪

લોહ ભસ્મ, તો ૦ ૨

તામ્ર ભસ્મ, તો ૦ ૦૧

અબ્રક ભસ્મ, તો ૦ ૧

તથા ગંધક તો ૦ ૮

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કળગણી બનાવી તેમાં બીજી ભસ્મો મેળવી ધુંટી લોઢાની કડાઇમાં અગ્નિ ઉપર ગરમ કરી ઉપર નીચે જાણુ ગાયનું મુકી તેમાં વચ્ચે બે ફળનાં પાતરાં ગોઠવી એક પાતરાં પર ઢાળી દહ ઉપર બીજું પાતરું તથા જાણુ ઢાંકી લઘુ પછી કાઢી લઘુ ધુંટી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૩થી ૬ રતીભાર બે વખત.

અનુપાન—કડાછાત્ર, પીપરના ચુર્ણ સાથે મધમાં ચાટવી.

ઉપયોગ—ઝાડા, હરસ, મંદાગ્નિ, સંગ્રહણી, મરડો, ક્ષય, પાંકુ, અમ્લપિત્ત, સ્ત્રીઓનાં દરદો વગેરેમાં ઠીક ફાયદો આપે છે. પેટનાં જીવાં દરદો માટે ઉત્તમ છે.

પથ્ય—મીઠી તાજી જાસ તથા રાતા ચાખાના ખોરાક પર રહી આ દવા વાપરવાથી અનેક દરદીઓ સારા થયા છે.

સૂચના—અનુકુળ સંજોગ હોયતો દુધ તંમજ ખીન્ને ખોરાક પણ આપી શકાય છે.

૪૬ સુવર્ણ પર્પટી.

બનાવટ—પારદ શુદ્ધ તો ૪ ગંધક તો ૪

મેળવી ઘુંટી તેમાં મોનાનાં વરખ તો ૦૧

મેળવી કળ્મળી બનાવી લેવી.

રીત—એક લોહાની કડાઇમાં પ્રથમ જરા ઘી લગાવી તેમાં ઉપરની કળ્મળી નાંખી ધીમે તાપે ગરમ કરવી. તે રસ જેવું થાય ત્યારે ગાયના જાણુ ઉપરે કળનું પાન સરખું મુકી તેનાં ઉપરે પર્પટી ઢાળી ઉપર ખીજું પાન મુકી તે ઉપર જાણુ વડે ઢાંકી દેવું. આ પ્રમાણે કર્યા પછી થોડીવારમાં તે એ પાન વચ્ચે જામેલો ટુકડો લઈ ખરલમાં નાંખી તેને ઘુંટી તે ઉપરે બળદાણા તથા શતાવરીની જીલીજીલી અફેટ ભાવના આપી મુકાવી બાટલી બરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧૧થી ત્રણ રતીભાર, દિવસમાં એ વખત.

અનુપાન—માખણ કે મધ સાથે ચાટી જવી.

ઉપયોગ—તમામ જાતની સંગ્રહણી, ઝાડા, મરડા, ક્ષય, ખાંસી, હરસ, નબળાઈ વગેરે મટે તેમજ શરીરને દ્રઢ અને નિરોગી બનાવે

૪૭ અપ્તામૃત પર્પટી.

ખનાવટ—પારદ તો ૧૦ ગંધક તો ૨૦
 સુવર્ણ ભસ્મ તો ૧ રૌપ્ય ભસ્મ તો ૩
 મોતીની ભસ્મ તો ૧ પ્રવાળ ભસ્મ તો ૨૧
 તામ્ર ભસ્મ તો ૩ અશ્વત્થ ભસ્મ તો ૨૧

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કજ્જળી કરી તેમાં બીજી ચીજો ઘુંટી પર્પટીની રીતે (સુવર્ણ પર્પટીમાં જતાવ્યા મુજબ) ઢાળીને તૈયાર કરી બાટલીમાં ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ રતીભાર, દિવસમાં ૨ વખત.

અનુપાન—મધ સાથે ચાટી જવા.

ઉપયોગ—સંગ્રહણી, મંદાગ્નિ ઝાડા, મરડા, હરસ, વગેરેમાં વાપરવાથી તત્કાળ ફાયદો આપેછે.

૪૮ શિલાજીત પ્રયોગ.

ખનાવટ—શિલાજીત તો ૨ ચંદ્રોદય, લોહભસ્મ, ખંડભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ, નાગભસ્મ, હરડે, આમળાં મોચરસ, એ દરેક તોલો એકએક લેવા.

રીત—છેલ્લા ત્રણ વસાણાંનું ચૂર્ણ કપડાણ લઈ જીરું રાખવું. અને માત્રાઓ સર્વ એક ખરલમાં ઘુંટી તેમાં તે ચૂર્ણ મેળવી દેવું, પછી જરાખર ઘુંટાઈ જાય ત્યારે શિલાજીતને હથમાં ઓગાળી તેની સાથે ઉપરનું ચૂર્ણ ખરલમાં ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળા વાળી છાંયે સુકાવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨ગોળા એક વખતમાં, તેવા મવાર સાંજ એ વખત.

અનુપાન—તાજું ઘી અથવા માખણ માથે ગોળાનો ભુકા કરી ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—મગજની નળગાદ, માથાનો દુખાવો, અકાળે ઝંઘાવરથા આવવી, ધાતુ ક્ષીણતા, નળગાદ, શીકાશ વગેરે મટાડી ત્રિધાતુષ્ય બનાવે છે. રસાયન ગુણ લાવવા માટે લાંબો વખત સેવવાની જરૂર છે.

પથ્ય—સાદો અને પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો, ગરમ તેમજ ખાટાં પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો, એક વર્ષ પથ્ય રાખી સેવન કરનાર નવયુવાન જેવો થાય.

૪૯ ચંદ્રોદય-મકરદેવળ.

બનાવટ—સોનાનો વરખ તો ૧ શુદ્ધ પાશે તો ૮
શુદ્ધ ગંધક તોલા ૪૮

રીત—પારા સાથે સોનાનાં વરખ ઘુંટી તેમાં ગંધક નાંખી કંઠજળી તૈયાર કરી તેને રાતા કપાશનાં ઝૂલના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી સુકાવી તૈયાર કરી સાત વખત કપડ માટી કરેલી અગન શીશીમાં ભરી વાલુકા ચંત્રમાં મુકી એક ચુલા પર ચડાવી નીચે ધીમેથી તાપ શરૂ કરવો, પછી અગ્નિ વધારતાં જઈ મંદ અને મધ્ય પછી તિવ્ર અગ્નિથી ત્રણ રાત્ર ને ત્રણ દિવસ અગ્નિ આપી તૈયાર કરવો. ઠંડુ થયે ઉતારી શીશીને ખોલી તેને સંભાળથી ફેાડી લઈ તેના ગળામાં જમી ગયેલો રાતા વર્ણનો સિંદુર સરખો ચોટેલો પદાર્થ સંભાળથી ઉખેડી લઈ બાટલીમાં લઈ રાખવો.

પ્રમાણ—ગાથી એક રતીભાર.

અનુપાન—જયફળ, જવંત્રી, લીમસેનીકપુર, લવંગ, મરી, પીપર. કરતુરી એ સર્વનું કરેલું ચુર્ણ વાલ ૧થી ૨ લઈને સાથે મેળવી તેને મધમાં મેળવી ચાટી ઉપર કઢેલું દુધ પીવું.

ઉપયોગ—ધાતુની નબળાઇ, અશક્તિ ક્ષય, મંદાગ્નિ, અર્થુજ્વર, મસ્તક શુળ, કોષ્ઠપણ પ્રકારની નબળાઇ મટાડી શરીરમાં શક્તિ લક્ષ્મી અને નપુંશકપણ મટાડી નસોમા કૌવન લાવે છે.

પથ્ય—ગરમ, ખાટા, અને રૂક્ષ પદાર્થો નખાવા; પરંતુ સાગે શી વાળો અને પૌષ્ટિક ખોરાક પચે તેટલા પ્રમાણમાં બરાબર ખાવા. દુધ, ઘી વધારે વપરાય તેમ કરવું જોઇએ.

૫૦ લોહ પર્પટી.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારદ તો ૦ ૫ શુદ્ધ ગંધક તો ૦ ૫

જાંબુના રસમાં નૈયાર કરેલી લોહ ભરમ તો ૦ ૫

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કળ્મળા કરી પછી તેમાં લોહ ભરમ મેળવી, પર્પટીની રીત પ્રમાણે ઢાળી નૈયાર કરી ઘુંટી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—રથી ૪ રતીભાર દિવસમાં એ વખત.

અનુપાન—કુટમ્બલેહ અથવા મધ સાથે લેવી.

ઉપયોગ—પાંકુ, ઝાડો, મરડો, નબળાઇ, સંગ્રહણી, અર્થુજ્વર શીકાશ, ગુલ્મ, બરસ, મંદાગ્નિ વગેરેમાં વપરાય છે.

પથ્ય—રોગાનુસાર ખોરાક લેવો.

૫૧ રસ પર્પટી.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારો તો ૦ ૨૫ શુદ્ધ ગંધક તો ૦ ૨૫

એ બેની કળ્મળા કરી લેવી.

રીત—લોહાની કઠાઇમાં નાખી ધીમે નાપે ઓગળી જાય ત્યારે નીચે છાણ પાથરી ઉપર કેળનું પાન મુકી તેપર ઢાળી દેવું.

અને તેના પર તરતજ ખીજી કંઠનું પાન ઢાંકી ઉપર જાણી દાખી દેવું. જરા વાર પછી કાઢી લઇ વાટી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૩થી ૬ રતીભાર એ વખત દિવસમાં લેવી.

અનુપાન—મધ અને પીપર સાથે ચાટી જવું.

ઉપયોગ—સંગ્રહણી, હરસ, અતિસાર, શુળ કમળો, પાંડુ ગુદમ, બરસ, જલોદર, ભસ્મક રોગ, સોજા, કુષ્ઠરોગ, અગ્નિપિત, મંદાગ્નિ, વગેરે વ્યાધિઓને મટાડે છે.

પથ્ય—રોગાનુસાર યોગ્ય હલકો ખોરાક લેવો.

પર સુવર્ણ બંગ.

બનાવટ—શુદ્ધ પારો તો ૫, શુદ્ધ કલક તો ૫.

નવસાર તો ૫, શુદ્ધ ગંધક તોલા ૫,

રીત—પ્રથમ શુદ્ધ કલકને એક લોઢાના વાસણમાં ગાળી પારો નાંખી ચક્રી બનાવી લેવી. પછી તેને ખરલમાં નાંખી ધુટી તેમાં ગંધક નાંખી કળજળી બનાવી પછી તેમાં નવસાર મેળવી ધુટી સાત કપડ માટી કરેલી એક મોટી શીશીમાંભરી તે શીશીને વાલુક વંત્રમાં મુકી ત્રણ પહોર અગ્નિ આપવો અને શીશીમાં વારંવાર લોઢાની શળી ફેરવતા જવું કે જેથી શીશીનું મો બંધ ન થાય અને ધુમાડો નીકળતો રહે. જ્યારે ગંધક બળી રહે અને ધુમાડો નીકળતો બંધ થાય ત્યારે શીશીને બુચ મારી જરા તીવ્ર અગ્નિ આપી થોડીવાર પછી ઉતારી લેવું. અને ઠંડુ થાય ત્યારે તેને કાઢી સંભાળથી શીશીને ફોડી અંદર તળીઆમાં રહેલી સોનાના રંગ જેવી સુંવાળી ભસ્મ લઇ લેવી. અને તેને એક કાચની બરણીમાં ભરી રાખવી. એને ફટલાક વૈદ્ય સુવર્ણરાજમુગાંક ના નામથી બોળખે છે.

પ્રમાણ—૨થી ૪ રતીભાર દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—માખણ, મલાઈ કે મધ સાથે ચટ્ટી જવો.

ઉપયોગ—ક્ષય, પ્રમેહ, વીર્યત્રાવ, ખાંસી, વગેરે મટાડે છે.

ખાસ કરી પ્રમેહ માટે ડીક વખણાય છે.

૫૩ આરોગ્ય વર્ધની નં ૧.

ખનાવટ—પારે તો ૧

ગધક તો ૧

લોહ ભસ્મ તો ૧

અબ્રક ભસ્મ તો ૧

તામ્ર ભસ્મ, તો ૧

હરડેછાલ તો ૨

અહેડાંછાલ તો ૨

આમળાં તો ૨

શિલાજીત તો ૩

ગુગળ તો ૪

ચિત્રકછાલ તો ૪

કકુ તો ૨૨

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કલ્પજળી ખનાવી તેમાં ખીછ ભસ્મો મેળવી બાફીની પાંચ વસ્તુઓનું ચુર્ણ તેમાં મેળવી દહ ગુગળનો જીદો પાક કરી તેમાં શિલાજીત મેળવી ચુર્ણ નાખી ઘૂંટી લેવું અને તેને લીંબડના પાનના રસમાં ત્રણ દિવસ બરાબર ઘૂંટી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ વાલ. દિવસમાં બે વખત કે ત્રણ વખત.

અનુપાન—દુધ અથવા પાણી.

ઉપયોગ—સોજ, લીવર, ઝરણ, ઉદરરોગ, કબજિયાત, જવર, જળજવર. પાંડુરોગ, મંદાગ્નિ, કુષ્ઠરોગ, લોહીબિગાડ. પિત્તનો વધારો, સર્વાંગસોથ, મેદરોગ, રૂતુની અટકાયત વગેરે મટાડી શરીર હલકું તથા તેજસ્વી બનાવે છે.

સુચના—આ દવા ચાલે ત્યારે બનતાં સુધી માત્ર દુધ અથવા દુધ ભાતનો ખોરાક લેવાથી દવા તરત સારી અસર કરે છે જુના રોગો મટાડવા દવા લાંબો વખત લેવાની જરૂર છે.

૫૪ કુમાર કલ્યાણ રસ.

ખનાવટ—રસસિંદુર, મોતીભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, લોહભસ્મ, સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ, સમ ભાગે લઘ કુંવાગના રસમાં મર્દન કરી મગની દાળ જેવડી ગોળા કરી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧થી ૨ ગોળા. નાનાં બાળકોની અવસ્થા પ્રમાણે આપવી.

અનુપાન—સાકરવાળું દુધ અથવા ધાવણ સાથે.

ઉપયોગ—તાવ, આસ, ખાંસી, ઉલટી, ખાલશોષ, ખાલગ્રહ રોગ, ધાવણ ન ધાવણું, ઝાડા, કમળો, હિરરોગ, મંત્રાગ્નિ, નબળાઇ, વગેરે રોગો મટાડી શરીરને પુષ્ટિ આપે છે.

સુચના—દરેક રોગમાં આ દવા સાથે કાષ્ઠપણ સાદી એકેક દવા અનુપાનમાં આપવાથી વધારે અનુકુળ થઇ પડે છે. અને તરતજ કાયદો આપે છે.

૫૫ ગર્ભપાળ રસ.

ખનાવટ—શુકં તો ૧	મરી તો ૧
તજ તો ૧	તમાલપત્ર તો ૧
એલચી તો ૧	ધાણા તો ૧
શાહજીં તો ૧	અવક તો ૧
દ્રાક્ષ તો ૧	દેવદાર તો ૧
નાગ ભસ્મ તો ૧	બંગ ભસ્મ તો ૧
શુધ્ધ હિંગળો તો ૦૧	લોહ ભસ્મ તો ૦૧

રીત—સર્વ ઔષધોનું ચૂર્ણ લઈ તેમાં ભરમો મેળવી ખરલમાં ધુંટી તેને શ્વેત ગરણીના રસથી સાત ભાવના આપવી. વટાણા પ્રમાણે ગોળા બનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧થી ૨ ગોળા દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—કાળા દરાખને પાણીમાં પલાળી તેનો સ્વરસ કાઢી તે તોલા ૨ તથા ઉપરની દવાની માત્રા સાથે લઈ ઉતારી જવી.

ઉપયોગ—ગર્ભિણી સ્ત્રીનાં તમામ દરદોમાં વપરાય છે. તે સિવાય ગર્ભ રહ્યા પછી તે પ્રસુતિ થવા સુધી નવ માસ આ દવા અપાય છે. તેથી ગર્ભશ્રાવ થવાની ધાસ્તી રહેતી નથી, અને ગર્ભશ્રાવની ટેવ હોયતો તે મટી જઈ આળક તંદુરસ્ત અવતરે છે. અને ગર્ભિણી સ્ત્રીની શક્તિ કાયમ રાખે છે.

મુચ્યના—ગર્ભિણીની ગમે તે વ્યાધિમાં યોગ્ય અનુપાન સાથે રોગ પ્રમાણે સાદાં ઓસડીયાનો કોઈ પણ ક્વાથ બનાવી તે સાથે આપવાથી તરતમાં સારો ફાયદો આપે છે.

૫૬ રસભાસ્વાન.

બનાવટ—શુદ્ધ પારો તો ૦ ૨ શુદ્ધ ગંધક તો ૦ ૨

લોહ ભસ્મ તો ૦ ૧૧ અગ્રક ભસ્મ તો ૦ ૧

રસ સિંદુરનો તો ૦ ૦૧ તામ્ર ભસ્મ તો ૦ ૦૧

કડુ, નાગકેસર, એલચી, કેશર, ચણકબાબ, જીરું બલદાણા, શતાવરી, મોચરસ, બાવળનો ગુંદ, એ દરેક બધે તોલા લઈ ચૂર્ણ કરી પ્રથમ પારદ ગંધકની કળજળી બનાવી તેમાં બીજી ભરમો મેળવી પછી ચૂર્ણ મેળવી દેવું અને તેને ખરલમાં ધુંટી તેને દરરોજ આમળાના રસની અઢેકભાવના આપતાં તેવી સાત ભાવના આપી સુકવી બધે રતીભારની ગોળા બનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—અમે ગોળી સવાર સાંજ એ વખત લેવી.

અનુપાન—મધ કે ઘીમાં ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—પ્રમેહ, મધુ પ્રમેહ, શુક્રાશ્વ, સ્વપ્નશ્વ, પેશાબમાં દાહ થવો, મત્ર કૃચ્છ, રસી આવવી, ગુરદાનાં દરદ, અમ્લપિત, છાતીનાં દરદ. મગજનું ખાલીપાણું, ચકર આવવા, નળગાંઘ વગેરે મટી દીર્ઘાયુ થાય છે.

પથ્ય—બજારની મીઠાઈ, ખાટાં, અને બહુ ગરમ કે તીખા પદાર્થોનું સેવન દવા ચાલુ હોય ત્યારે ન કરવું.

૫૭ શીતલંજ રસ.

બનાવટ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, તામ્રભસ્મ, શુદ્ધ વજનાગ, શુંઠ, મરી, પીપર, ટંકણખાર, એ સર્વે સમભાગે લેવાં,

રીત—કન્નજી બનાવી બીજી દવાઓનું ચુર્ણ તથા ભસ્મો તેમાં મેળવી સારી પેટે ઘુંટી તેને ચિત્રકના રસના કે ઉકાળાના ત્રણ પુટ આપવા અને ઘુંટતા જવું. પછી આદુના રમના સાત પુટ આપવા અને ઘુંટતા જવું. પછી નાગરવેલના પાનના રસના ત્રણ પુટ આપવા અને ઘુંટતા જવું છેવટે ગોળી વાળવા જેવું થતાં સંભાળથી મગના દાણા જેવડી ગોળી વાળી સુકવી ખાટલીમાં ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧ થીર ગોળી; જરૂર જણાય ત્યારે દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—આદુનો રસ અથવા શુંઠનું પાણી લઈ તેમાં ગોળી ધસીને પાવી.

ઉપયોગ—કફજ્વર, હાંફ, શીતતા, (શીતાંગ) ત્રિદોષજ્વર. કફવાતજ્વર, શ્વાસ, અણુહિતારતાવ વગેરેમાં અકસીર છે. જ્યારે નાવ ઉતરી શરીર ઠંડુ તથા બેશુદ્ધિ જેવું અંધ જાય છે. ત્યારે આ

દવાની એક માત્રા આપતાં તરતજ ગરમાવે આવી દરદી શુધ્ધીમાં આવી જાય છે. વિલાયતિ ઇન્જકસન જેવું આ દવા કામ આપી ચમત્કાર બતાવે છે. પેટનું ચડવું, વાયુ, પેટનો દુખાવો વગેરેને પણ મટાડી આપે છે. ગુણમાં ગરમ છે માટે સંભાળથી વાપરના સુચના છે.

૫૮ મૃત્યુંજય રસ.

બનાવટ—મરી, પીપર, ટંકણખાર, શુધ્ધ ગંધક, શુધ્ધ વછનાગ, એ દરેક અંકેક તોલો તથા લીંબુના રસમાં શોષેલો હિંગળો તો ૦ એ લઘુ સાથે ઘુંટી તેને આદુના રસમાં તથા લીંબુના રસમાં જુદું જુદું વાટી ભાવના આપી ગોળી વાળવા જેવું થતાં મગ જેવડી ગોળી બનાવા સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી સાથે અથવા મધ સાથે તુળશીના પાનના રસ સાથે, ખડસલીઆના સ્વરસ સાથે કે આદુના રસ સાથે દ્રોષ જોષ યોગ્ય અનુપાનમાં આપવો.

ઉપયોગ—નવીન જવર, ટાઠીઓ તાવ. મલેરીયા તાવ વિષમ જવર, અણુઉતાર તાવ, વાત જવર, જીર્ણ જવર, ત્રિદોષ, ન્યુમોનીઆ, અતિસાર, ક્રમીજવર, વગેરેમાં ઉત્તમ કામ આપે છે.

સુચનાં—બરલ મોટી થઇ હોય તેને, ગર્ભણી સ્ત્રીને, નાના બાળકને, અતિદુર્બળ રોગીને, હેડકા, શ્વાસવાળા દરદીને આ દવા ન આપવી જોઈએ. અથવા બહુજ સંભાળથી સુક્ષ્મ માત્રા આપવી જોઈએ.

૫૯ હેમગર્ભ પોટલી રસ.

ખનાવટ—તામ્ર ભસ્મ તો ૦ ૧ શુદ્ધ પારે તો ૦ ૧

શુદ્ધ ગંધક તો ૦ ૧ સુવર્ણનાંવક અથવા ભસ્મ તો ૦ ૦૧

લોહ ભસ્મ તો ૦ ૦૧ રસ સિંદુરનો તો ૦૧

ચાંદીની ભસ્મ તો ૦ ૦૧

રીત—પ્રથમ એ ચીજોને ખરલમાં નાંખી ઘુંટી થ્રેડીના દુધમાં મારી રીતે મર્દન કરી ત્રણ પુટ આપવા, અને પછી તેની યોગ્ય માત્રામાં સોગડી બનાવી મુકવી રાખવી. બરાબર સુકાઈ જાય ત્યારે તેના પર નવું સાફ કપડું બાંધી દોરાથી મજબુત બાંધી એક માટીના વાસણમાં લાકડીઓ ગંધક નાખી દીવાના તાપ ઉપર ગરમ કરી તેમાં એ પોટલી કુએ તેવી રીતે અરધો કલાક તાપ આપી બહાર કાઢી લઈ તરતજ કપડું જુદું કરી અંદરથી ગોળા કાઢી લેવી. અને સંજે ગરમ પાણીથી ઘાઈ સાફ કરી રાખી મુકવી. આ ગોળા એટલીતો સખત થઈ જશે કે હથોડી મારતાં પણ તરત તુટશે નહિ.

ઉપયોગ—ત્રિદોષ, મુર્છા, બેભાન, શીતાંગ, ન્યુમેનીઆ, નાનળાઈ, શ્વામ, કફ, શરદી, તાવ, દમ, વગેરેમાં આ માત્રા જરા પાણી માથે ધસીને આપવાથી તત્કાળ ચમત્કારીક રીતે ફાયદો પાતાવે છે.

પ્રમાણ—આશરે એક તલભાર દવાનો ઘસારો એક વખત આપવા, જરૂર જણાયતો બે બે કલાક પછી ફરી પણ અપાય.

૬૦ કુમ્ભીમુદ્ગર રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારદ તો ૦ ૧ શુદ્ધ ગંધક તો ૦ ૮

અજમોદ તો ૦૩

વાવડીંગ તો ૦ ૪

ઝેર ક્રોચકાં તો ૦૫

ખાખરાનાં બીજ તો ૦ ૬

એ સર્વને ખાંડી પારદ ગંધકની કળજળી બનાવી બાટલી ભરી રાખવી.

અનુપાન—મેથના ઉકાળા સાથે અથવા પાણી સાથે.

પ્રમાણ—૩થી ૬ ગોળા દિવસમાં ત્રણ વખત લેવી. ત્રણ દિવસ દવા લેવાની ખાસ જરૂર છે.

ઉપચોગ—પેટનાં ક્રમી તેમજ ક્રમીને લીધે થતા બીજા વિકારો મટાડી જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત બનાવે છે. ત્રણ દિવસ બરાબર લેવાથી પેટનાં કરમીયાં નીકળી જાય છે.

૬૧ સ્વાદિષ્ટ પાચનવટી.

બનાવટ—લીંબુનો દ્વાર (સાષ્ટ્રીક એસીડ) તો ૦ ૪

ચુંક તો ૦ ૪ મરી તો ૦ ૪

પીપર તો ૦ ૪ સિંધાલુણ તો ૦ ૪

હીંગ શુધ્ધ તો ૦ ૪ કાળા દરાખ તો ૦ ૮૦

રીત—ઘરેક વસ્તુનું જુદું જુદું ચુર્ણ લઈ ખરલમાં વાટીને એક બાજુ જુદું રાખવું. કાલી દરાખનાં બીજ કાઢી નાંખી તેને એક સારી પત્થરની ખરલમાં ઘુંટી લોદાં જેવું થાય કે તેમાં ઉપરનું ચુર્ણ મેળવતા જવું. બરાબર મળી જાય ત્યારે તે છ કલાક મુકી દેવું જરા કંઠજ નજાય ત્યારે ગોળાઓ બેઠગે તે પ્રમાણની બનાવી મુકવી લેવી. અને તે ગોળાઓ મુકવવા માટે ચીનીનું વાસણ લેવું. કારણકે આ દવા સ્વાદમાં ખાટી છે તેથી બીજા ધાતુ પાત્રમાં રાખવાથી બગડી જાય છે.

પ્રમાણ—ચણા જેવડી રથી ૪ ગોળા દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત.

અનુપાન—સ્વાદિષ્ટ હોવાથી જરૂર પડતી નથી છતાં પાણી લેવું હોયતો લઈ શકાય.

સમય—જમ્યા પહેલાં કેવળ અરધો કલાક આગળ કે પાછળ અથવા દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—વાયુ, મોળ, અગ્ની, મંદાગ્નિ, કબજાઆત ભુખ ન લાગવી, ખાટા ઓડકાર આવવા, અમ્લપિત વગેરે પાચન ક્રિયાને માટે સારી અને સ્નાદિષ્ટ દવા છે.

૬૨ છર્દિરિપુ.

ખનાવટ—કપુર કાચડી તો ૧૦ જોષ્ઠએ તેટલું પાણી.

રીત—પ્રથમ કપુર કાચડીનું ચુર્ણ ખારીક લઇ તેને ખરલમાં નાંખી પાણી સાથે ખરાખર ધુંટી ચણા જેવડી ગોળા બનાવી છાંયે તડકે સુકવી લઇ બાટલીમાં ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—મોટા માણસને ૩થી ૬ ગોળા બાળકને ૧થી બે ગોળા

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી તોલા બે લઇ દવા મેળવી તૈયાર કરી લેવી.

સમય—જરૂર જણાય ત્યારે અથવા બપોલે કલાકે.

ઉપયોગ—ગમે તે કારણથી આવતી ઉલટી, ખાલી ઉબકા, વાયુની મોળ, બાળકને આવતી વાયુની ઉલટી વગેરેમાં વપરાય.

૬૩ હેડકી નાશક પ્રયોગ.

ખનાવટ—શંખભસ્મ તો ૨ કાકડાશીંગનું ચુર્ણ તો ૪

રીત—બન્ને દવાઓને એક કલાક ખરલમાં ધુંટી રાખવી.

પ્રમાણ—૬થી ૧૨ રતીભાર સુધી

અનુપાન—મધ સાથે ચાટી ઉપર ચહા કે નવસેકું પાણી પીવું.

સમય—દર એક કે બે કલાકે અથવા હેડકી આવે ત્યારે.

ઉપયોગ—હેડકી માટે અક્સીર છે. વધુમાં વધુ છ પડીકા લેવાથી હેડકી તદ્દન બંધ પડી આરામ થાય છે.

૬૪ વિષમજ્વર નાશક ગુટીકા.

બનાવટ—એળીઓ તો. તોસો ૧ અતિવિષ તો. ૧ કીડામારી તો. ૧ કાંકચનામીજ તો. ૧ મરી તો. ૧ શંખભસ્મ તો. ૧.

રીત—દરેક દવાઓનું બારીક ચૂર્ણ લઈ તેને ખરસમા નાંખી તેમાં તુલસીપત્રનો રસ કાઢીને તે નાખી બરાબર ઘુંટી વટાણા જેવડી ગોળી બનાવી તેને તડકે બરાબર સુકવી બાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—રથી ૪ ગોળી દિવસમા ચાર વખત.

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે અથવા જરૂર પ્રમાણે.

અનુપાન—હંડું પાણી કે ચહા માથે.

ઉપયોગ—જુનો તાવ, વિષમજ્વર, જીર્ણજ્વર, ટાઢીઓ તાવ, નવીન જ્વર વીગેરેમાં સારો ફાયદો આપે છે.

૬૫ શિલાજીતની ગોળી.

બનાવટ—શુદ્ધ શિલાજીત તો. ૫, રસ સિંદુર તો. ૩, કેશર તો. ૧, લોહભસ્મ તો. ૨, અરીણ તો. ૧, સોનાનાં વર્ખ તો. ૧, કસ્તુરી તો. ૧, જાયફળ તો. ૧૧, જાવંત્રી તો. ૧૧, લવંગ સેત. ૧૧, પીપર તો. ૧૧, અકલકરો તો. ૧૧, તજ તો. ૧૧, શુદ્ધ ભાંગ તો. ૩, કોઠીમધ તો. ૩.

રીત—ઉપરની સર્વે દવાઓ અલગ અલગ વાટેલી લઇ તેમાંથી પ્રથમ રસસિંદુરને ખરલમાં ખરાબર વાટી તેમાં ખીજી સર્વ દવાઓ તથા સોનાનાં વર્ષ મેળવી આદુના રમતો એક પુટ નાગરવેલના પાનનો રસનો એક પુટ, ત્રીકટુના કવાથનો એક પુટ, ત્રીફલાના કવાથનો એક પુટ, આખી ખરાબર ખરલમાં ઘુંટી રતીભારની ગોળા કરી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

ઉપયોગ—ખાંસી, ક્ષય, સગ્રહણી, શ્વાસ, વાયુ, સરદી, મુંઝારો, અશક્તિ, વિર્યદોષ, નસોની શીથીલતા, કમર અને હાથનો દુખાવો, ધાતુની નબળાઇ વગેરેમાં વપરાય.

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળા દિવસમાં એ વખત.

અનુપાન—મધ-ઘી કે દુધ સાથે;

પથ્ય—સાધારણ પરેજી પાળની. પૌષ્ટિક ખોરાક પચે તે પ્રમાણે લેવું.

૬૬ જુના તાવની ગોળી.

ખનાવટ—અતિવિષ તો ૪ કડુ તો ૨
કવીનાઇન તો ૧ એન્ડીફેશીન તો ૧
સીન્કોના તો ૨

રીત—દરેક વસ્તુનું ચુર્ણ લઇ ખરલમાં ઘુંટી મધ સાથે વટાણા જેવડી ગોળા ખનાવી લેવી. અને તેને ખાટલીમાં ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨ ગોળા એક વખત માટે દિવસમાં ૬થી વધુ ન લેવી.

સમય—સવાર, અપોર માંજ અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

અનુપાન—પાણી અથવા ચહા સાથે.

ઉપયોગ—જુના અને લાંબી મુદતના હડીલા તાવ માટે તેમજ તાવ, માથાનો દુખાવો. મલેરીયા જ્વર વગેરે માટે ડીક ઉપયોગી છે.

૬૭ મરડાની ગોળી.

ખનાવટ—અરીણ તો ૧ કેશર તો ૧
જયફળ તો ૧ જવંત્રી તો ૧

રીત—સર્વ વસ્તુઓનું ચુર્ણ લઈ અરીણનો કસુંબો જુદો ખનાવી તેમાં ઉમરડા (ગુલર) નું દુધ નાખી ઘુંટીને મરી જેવડી ગોળી ખનાવી સુકાવી લેવી.

પ્રમાણ—એક ગોળી થીએ ગોળી.

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી.

ઉપયોગ—પરવાળો, આમવાળો ઝાડો, મરડો, ચુંક, મટે જે. મરડા માટે અકસીર છે તથા તેને ત્રણ દિવસમાં મટાડી આરામ આપે છે.

૬૮ વાયુનાશક પૌષ્ટિક ગોળી.

ખનાવટ—શુધ્ધ કુચલા તો ૪૦ જયફળ તો ૪
જવંત્રી તો ૪ લવંગ તો ૮
અકલકરો તો ૧૬ મરી તો ૮
કેશર તો ૪

રીત—દરેક વસ્તુનું ચુર્ણ લઈ ખરલમાં ઘુંટી આળી તૈયાર કરવું. પછી તેમાં લવંગ તો ૧૦ મરી તો ૧૦ તેને પાણી તોલા

૩૨૦માં ઉકાળી ૮૦ તોલા બાકી રહે ત્યારે તે ગાળીને પાણી વડે ઉપરના ચૂર્ણને ખરલમાં ઘુટવું. એ સર્વ તમામ કાઢો પાયા પછી તેની મરી જેવડી ગોળા બનાવવી. એ ગોળા સુકાવી બાટલીમાં ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૩ ગોળા દિવસમાં એથી ત્રણ વખત.

સમય—સવારનાં બપોરનાં તેમજ રાતનાં અથવા જમ્યા પછી.

અનુપાન—જમ્યા પછી લેવી હોયતો પાણી સાથે તેમજ જમ્યા પહેલાં સવારે કે રાતે લેવી હોયતો દુધ સાથે લેવી જોઈએ.

ઉપયોગ—કબજાઆત, મંદાગ્નિ, જ્ઞાનતંતુઓની તથા ધાતુની નબળાઈ, વાયુ, કળતર, સુસ્તી, વીર્યશ્રાવ, અરૂચી, અજીર્ણ વગેરે મટાડી ભૂખ લગાડી શક્તિ લાવે છે. કબજાઆત મટાડી આડો સાફ લાવે છે.

૬૯ સ્ત્રીગદાંતક વટી.

બનાવટ—એલીઓ તો ૪ હીરાબોળ તો ૪

હીરાકસી શુધ્ધ તો ૨ ટંકણખાર તો ૨

તજ તો ૪ શુકં તો ૨

કવીનાઇન તો ૨

રીત—સર્વ દવાઓનું બારીક ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ ખરલમાં ઘુટી તેમાં થોડુંક જોષ્ઠતા પ્રમાણમાં ગ્લીસરાઇન મેળવી ચણા જેવડી ગોળા વાળી તેને સુકવવા માટે તેના પર મેગનેસીઆ કાર્બોનેટ હુકો છાંરી એક બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એ ગોળા.

સમય—સવાર, બપોર, સાંજ, અથવા જરૂર જણાય ત્યારે.

અનુપાન—પાણી કે થીજેલા ઘૃત સાથે.

ઉપયોગ—કષ્ટાર્તવ, નષ્ટાર્તવ, ઋતુ વખતે થતું શુળ, ઋતુદોષ કે તેથી થતાં દરદો મટાડી ઋતુ સાફ લાવે છે.

૭૦ લવંગાદિ વટી.

ખનાવટ—લવંગ, કાથો, બહેડાંની છાલ, મરી.

રીત—દરેકનું ચુર્ણુ લઈ આવળની છાલના કવાથ વડે ખરલમાં ઘુંટીને વટાણા જેવડી ગોળા ખનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એકથી બે ગોળા જરૂર જણાય ત્યારે લેવી.

સમય—ખાંસી આવે ત્યારે.

અનુપાન—ગોળા મોંમાં રાખી ચુસ્યા કરવી.

ઉપયોગ—કાષ્ઠપણુ જાતની ખાંસી, માટે અકસીર. આ ગોળા મોંમાં રાખતાં વેંતજ ખાંસી નરમ પડી કફ છુટે છે.

૭૧ મરિચ્યાદિ વટી.

ખનાવટ—કાળાં મરી તો ૨ પીપર તો ૨

યવક્ષાર તો ૧ દાડમજાલ તો ૪

રીત—દરેકનું જુદું જુદું ચુર્ણુ લઈ વાટી ખરલમાં મધ સાથે મેળવી ચણા પ્રમાણે ગોળા ખનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—આખા દિવસમાં ૬થી ૧૨ ગોળા.

ઉપયોગ—ખાંસી, દમ, ઝાડા, પેશાબની મુશ્કેલી વગેરેમાં વપરાય છે. સંધિવામાં પણ વપરાય છે.

અનુપાન—પાણી સાથે બેબે ગોળા લેવી અથવા ખાંસી માટે અકેક ગોળા મોંમાં રાખી ચુસવી.

૭૨ કસ્તુર્યાદિ વટી.

ખનાવટ—ગ્નયદ્દળ, ગ્નવંત્રી, તજ, લવંગ, શુદ્ધ, પીપર, મરી, અકલકરો, અશીણ, કેશર સમભાગે તથા કસ્તુરી એ દશ વસ્તુઓ જે દશ તોલા થાય તો તો ૦ ૦ એટલે ત્રણ માસા લેવી.

રીત—પ્રથમની નવ ચીજોનું બારીક ચૂર્ણ કરી લેવું અને તેમાં અલગ કસ્તુરી વટી મેળવી લઈ પછી તેમાં અશીણનો કસુંબો નાંખી ઘુટી તેની મગનાદાણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકાવી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—મોટા માણસ માટે એથી ચાર ગોળી, બાળક માટે ૧ થી ૧ ગોળી.

સમય—સવાર, બપોર, સાંજ અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

અનુપાન—રહેજ ગરમ દુધ કે ચહા સાથે.

ઉપયોગ—ખાંસી, શરદી, શળેખમ, બાળકનું ભરાઈઆવવું, ઝાડા, નબળાઈ, ધાતુશ્રાવ, દમ, શ્વાસ, અપચો, સુસ્તી, દુધનું ન પચવું વગેરેમાં વાપરી શકાય છે.

૭૩ બાલરક્ષક ગુટીકા.

ખનાવટ—ગ્નયદ્દળ, ગ્નવંત્રી, તજ, લવંગ, એલચી, અજમોદ, સંકેશ્મરી, વાપુંબા, વાવડીંગ, સુવા, સંચળ, હરડે, કરીયાતું, કાંક્ય, અતિવિષ, દાડમજાત, પીપરીમુળ, વસંતોચન, એળાઓ, હીરામોળ, ખસખસ, લોખાન, કેશર સર્વ સમભાગે લેવું.

રીત—દરેક વસ્તુનું સમભાગે ચૂર્ણ કરી કપડાણા બનાવી મધ સાથે ઘુટી મગનાદાણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકાવી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી, વય: ૧ થી ૬ માસ સુધી માટે.
૨ થી ૪ ગોળી વય: ૭ થી ૧૨ માસ માટે.

સમય—સવાર, સાંજ બે વખત.

અનુપાન—દુધ (માનું) ધાવણ હોય તેમાં મેળવી પાછ દેવી.

ઉપયોગ—નાનાં બાળકાનાં તમામ દરદોમાં વપરાય તે શીવાય તે ચાલુ વાપરવાથી શરીર મજબુત થાય, દુધ પચે, ભુખ લાગે, દસ્ત સાફ આવે, તાવ, ખાંસી, ઝાડા, ઉલટી, વાયુ, અજીર્ણ, નળગાદ વગેરે મટી બાળકને આરામથી નિદ્રા આવે, રડતું અટકે, શાંત રહી શરીર મજબુત બને.

સૂચના—બળદ બાળાગોળી ન વાપરતાં આવી અનુભવી અને નિર્દોષ બનાવટ વાપરવા ખાસ બલામણ કરવામાં આવે છે.

૭૪ ખાંસીની ગોળીઓ.

બનાવટ—પીપર, પીપરીમુળ, શુક, મરી, લવંગ, તજ, ગાયકજી, ભવંત્રી, એલચી, અકલકરો, જેડીમધનો શીરો, કાથો, બહેડાંની છાલ, દાડમની છાલ, યવક્ષાર, ટંકણખાર વગેરે સમભાગે.

રીત—આ વસ્તુઓનું બારીક કપડછાણ ચૂર્ણ લઈ તેને મધમાં મેળવી ખરલમાં ઘુંટી આશરે ચણા જેવડી ગોળીઓ બનાવી સૂકાવી બાટલી ભરી રાખવી.

ઉપયોગ—મોઢામાં એકક ગોળી રાખી ચૂસવાથી ખાંસી આવતી નથી, કફ છુટેછે, સ્વર સુધરેછે. ગળાનો વરમ મટાડી નવી ભુની ખાંસીને ફાયદો આપેછે.

પ્રમાણ—આશરે દશખાર ગોળી દિવસમાં લેવાય, અને જરૂર પ્રમાણે એક કે બે ગોળી મોંમાં રાખી ચુસાય.

૭૫ મુખવાસ વટી.

ખનાવટ—તજ, જવત્રી, લવંગ, શુક, અકરકરો. જયફળ, કેશર, એલચી, જેહીમધનો શીરો, કબાબચીની, કપુર, પીપરમેન્ટના ઝૂલ. સાકર, એ દરેક વસ્તુ સમ ભાગે.

રીત—દરેક વસ્તુઓનું બારીક ચુર્ણ લઈ કપડછાણ કરી લઈ તેને ખરલમાં નાંખી પાણી સાથે ગોળી મગના દાણા જેવડી બનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એક વખતે રથી ૪ ગોળી આખા દિવસમાં ૨૫ ગોળી. સુધી પાન સાથે અથવા એમજ જમ્યા પછી કોઈ પણ વખતે મુખવાસ તરીકે વાપરવી.

ગુણ—ખાંસી, વાયુ, શરદી, મેળ, ઉલટી, ચકરી, માથાનો દુખાવો, કફ, પેટનું દરદ, સાદ એસી જવો, અપચો, શૂળ, વગેરે મટી શરીર સતેજ બને છે.

૭૬ ચંદ્રોદયની ગોળીઓ.

ખનાવટ—ચંદ્રોદય ઘુટેલો તો ૧ કાળાં મરી તો ૧

લવંગ તો ૧

જયફળ તો ૧

જવત્રી તો ૧

ભીમસેની કપુર તો ૧

અકલકરો તો ૧

કસ્તુરી તો ૦૧

રીત—દરેક વસ્તુઓનું બારીક કપડછાણ ચુર્ણ લેવું અને પ્રથમ એક ખરલમાં ઘુટેલો ચંદ્રોદય નાંખી તેમાં ઉપરનું ચુર્ણ થોડું થોડું મેળવતા જવું. પછી તે જ્યારે બરાબર ઘુંટાઈ જાય ત્યારે તેમાં નાગરવેલનાં પાનનો રસ જોષ્ઠતા પ્રમાણમાં નાંખી ત્રણ કલાક ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળી વાળી. સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ—૨થી ૪ ગોળા દિવસમાં બે વખત સવાર સાંજ
અનુપાન—દુધ સાથે અથવા પાનમાં ખાઈ ઉપર દુધ પીવું
ઉપયોગ—ધાતુની નબળાઇ, વિર્યાશ્રાવ, નસોતું સીંથીલપણું
 મંદાગ્નિ, વાયુ, શરદી, ખાંસી, ક્ષય, દમ. પ્રમેહ, મગજની નબળાઈ
 વગેરે મટાઈવી વીર્યનો વધારો કરે છે તથા વાચકરણ શક્તિ વધારે છે
પથ્ય—સારો અને પોષ્ટિક ખોરાક લેવો, ગરમની મીઠાઇ
 વાયડાં કે ખાટાં અને ગરમ પદાર્થોનો ઉપયોગ ન કરવો તે
 અલ્પચર્મ પાળવું ખાસ જરૂરનું છે.

૭૭ વાયુહરી વજવટી.

બનાવટ—વજ ખુરાસાણી તો ૦ ૨ આંબળા તો ૦ ૪
 માકર તો ૦ ૮ એ ત્રણે ખાંડી ચુર્ણ કરી પાણીમ
 ઘુંટી ટીકડી બનાવી સુકાવી ખાટલી ભરી રાખવી. આશરે ચા.
 આનીભારની ટીકડી બનાવવી.

પ્રમાણુ—એકથી બે ટીકડી સવાર સાંજ બે વખત.

અનુપાન—દુધ અથવા પાણી સાથે.

ઉપયોગ—વાયુનાં દરદો, હીરટીરીયા. અપરમાર, ઉન્માદ
 તથા મગજનો કોઇપણ વાયુ મટી આરામ થાય છે.

૭૮ ચપ્પીમધુ વટી.

બનાવટ—જેડીમધનો સીરો, આંબળા, વરેઆળા, મીંઢીઆવળ
 સાકર, તજ, એ છ ચીજો સમભાગે લઇ ખાંડી ખારીક ચુર્ણ કર
 થોડા દુધમાં ઘુંટી, ગોળાઓ ચણા જેવડી બનાવી સુકવી ખાટલી
 ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એક ગોળાથી દશ ગોળા સુધી.

વાપરવાની રીત—મેંમાં રાખી સુસવી.

ઉપયોગ—ખાંસી, ગળાનો દુખાવો, સ્વરભંગ, કફ, થતો ક્ષય, સળેખમ, સુસ્તી, સુખી ખાંસી વગેરે મટે છે. ગોળા સ્વાદમાં સારી થાય છે. અવાજ સુધારે છે.

૭૯ કેશરાદિ વટી.

બનાવટશુધ્ધ રસકપુર, કેશર, સાકર, ઘસેલી સુખડનું ચુર્ણ, લવંગ, જવંત્રી, એ સમ ભાગે લઈ એક સારી ખરલમાં નાંખી પાણી સાથે ઘુંટી મગના દાણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—રથી ૪ ગોળી દીવસમાં બે વખત.

અનુપાન—ઘીમાં ગોળી લપેટી ઉતારી જવી (ગળી જવી) ચાવવી નહિં જોઈએ.

ઉપયોગ—લોહીપ્રિગાડ, ઉપદશ, ચાંદી, વિરકેટક, ગરમીનો રોગ, ગરમીનો સંધિવા, ગુંમડાં, વ્રણ રોગ, ગંભીર વ્રણ, કુષ્ટરોગ, ગલગંડ, લોહી તથા ત્વચાના તમામ જુનાં અને હડીલાં દરદો, કુષ્ટ નાડીવ્રણ વગેરે દરદો માટે આ દવા ઘણી જાણીતી છે.

સુચનાં—આ દવા સાથે ગંધક રસાયન તેમજ મહામંજીષ્ઠાદિ કવાથ અથવા નો કાષ્ઠપણુ રક્ત શોષક ગુગળ અને ત્રીફલા સાથે ગંધક મેળવી વાપરવાથી તરતમાં સારો ફાયદો આપે છે. અને મોઢું આગ્યા સિવાય જીર્ણરોગને દુર કરે છે. પરંતુ ખ્યાન રાખવું કે તેમાં રસકપુર જેવી ઝેરી વસ્તુ આવે છે માટે પથ્ય બરાબર રાખી વૈધની સલાહ પ્રમાણે દવા ચાલુ રાખવી.

પથ્ય—મીઠા વગરના ભાત, રોટલી, મગની દાળ, ઘી, દૂધ, સાકર, માખણ, વગેરે લેવું. બીજો તમામ ખોરાક બંધ રાખવો.

૮૦ ગોક્ષુરોદિ ગુગળ.

ખનાવટ—ગોખરૂંનું પંચાગ તો ૧૧૨ તેને અધકચરું કરી તેમાં પાણી તો ૮૯૬ નાંખી ક્વાથ કરી અરધું રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી નીચેવી લેવું. તે ક્વાથને ફરી ચુલે ચડાવી તેમાં શુધ્ધ ગુગળ તો ૨૮ મેળવી પાક કરવો. પછી તેમાં શુંઠ, મરી. પીપર, હરડેછાલ, બહેડાંછાલ, આમળાં, મોથ, એ સાતે દવાઓ દરેક ચાર ચાર તોલાં લઇ તેનું ચૂર્ણ કરી તે ઉપરનાં પાકમાં નાંખી ગોળી વાળવા જેવું થતાં ઉતારી ઠંડુ કરી ગોળી બનાવી લેવી. સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

ખનાવટ—૩થી ૬ ગોળી દરેક વખતે—દિવસમાં ૨થી ૩ વખત લેવી.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી અથવા દુધ સાથે.

ઉપયોગ—પ્રમેહ, મૂત્રકૃચ્છ, પ્રદર, મૂત્રાઘાત, પથરી, શુક્રદોષ, વિર્મશ્રાવ, વાતરકત, લોહીબિગાડ વગેરેમાં સારો ફાયદો આપે છે.

૮૧ વિપતિ-દ્રુક વટી.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ વજનાગ, અજમે, હરહે છાલ, બહેડાં છાલ, આમળાં, પંચતલ્લવ, ચિત્રકમુળ, છરૂં, વાવડીંમ, શુંઠ, મરી, પીપર, એ દરેક બીજો અઢેક તોલો લેવી. શુધ્ધ કુચલા તો ૧૮ લઇ તેને લીંબુના રસમાં ઘુંટી રતીભારની ગોળી બનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી દિવસમાં બે વખત જમ્યા પછી લેવી.

અનુપાન—પાણી સાથે.

ઉપયોગ—વાયુનાં જીનાં દરદો. શુક્રદોષ, મગજનારોગ, હોજરીની નબળાઇ, મંદાગ્નિ, શુક્રની નબળાઇ વગેરે મટી શકિત લાવે તથા જૂખ લગાડી ખાધું પચાપેછે.

૮૨ મંડુર વટી.

બનાવટ—દેવદાર, મોચ, દારૂળદર, શુકે, મરી, પીપર, ચવક, ચિત્રક, પીપરીમુળ, તજ, વાવડીંગ, હરડેછાલ, બહેડાંછાલ, આમળાં, સુવર્ણ માક્ષીક ભસ્મ, એ પંદર ચીજો સમાન ભાગે એટલે દરેક એકેક તોલો કરતાં પંદર તોલા, મકુરભસ્મ તો ૩૦ ગૌમુત્ર તો ૪૪૦ તેને એક લોઢાના વાસણમાં ગૌમુત્ર નાંખી ઉપરના વસાણાનું ચૂર્ણ તથા ભસ્મો મેળવી ધીમે તાપે લિકાળી ગોળી વાળવા જેવું થાય ત્યારે ઉતારી લઇ સુકવી ગોળી ચણા જેવડી બનાવી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૪ ગોળી દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—જાસ અથવા પાણી સાથે.

ઉપયોગ—કમળા, પાંડુ, હરસ, પ્રમેહ સોજ, નબળાઇ, બરલ અજીર્ણ, મંદાગ્નિ, કુષ્ઠરોગ, કફરોગ વગેરેમાં વખણાય છે.

૮૩ કુંમકુમ વટી.

બનાવટ—કેશર, અરીણ સમભાગે લઇ મધમાં ચોખાપુર ગોળી બનાવી સુકવી રાખવી.

પ્રમાણ—ગોળી ૨ થી ૪ આળક માટે એકજ ગોળી.

અનુપાન—પાણી સાથે

ઉપયોગ—ઝાડો, મરડો, આંચકી અનિંદ્રા તેમજ બેન લાવવા ખાસ ઉપયોગી છે પીડાશામક તરીકે વપરાય છે.

૮૪ શંખ વટી.

ખનાવટ—આંબલીતેલાર તો ૦ ૪ પંચ લવણ તો ૦ ૪

શંખભસ્મ તો ૦ ૪ ત્રીકટુ(શુકં, મરી, પીપર) તો ૪

વજ તો ૦ ૨ દિંગ તો ૦ ૨

શુધ્ધ ગંધક, શુધ્ધ પારો, શુધ્ધ વછનાગ, એ ત્રણે મળી તો ૦ ૧

રીત—પારા ગંધકની કજલી બનાવી તેમાં બીજા દવાઓ મેળવી લીંબુના રસમાં ઘુટી ચણા જેવડી ગોળી બનાવવી.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળી દિવસમાં ૨ થી ૩ વખત.

અનુપાન—પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ઉદરરોગ, વાયુ, અજીર્ણ, શૂળ, કાલેરા, મંદાગ્નિ, ગોળા વગેરેમાં ઉપયોગી છે.

૮૫ ગંધક વટી.

ખનાવટ—લસણ. જીરું, શુધ્ધ ગંધક, સિંધાલુણ, શુકં, મરી, પીપર. શેકેલી હીંગ, સંભળાગે લઈ ચૂર્ણ કરી લીંબુના રસમાં મર્દન કરી ચણાપુર ગોળી બનાવી કરી સૂકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ— ૨ થી ૪ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—રહેજ મરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—વાયુ, અજીર્ણ, ઉલટી, મોળ, અરૂચી, શુળ, ઝાડા. કાલેરા વગેરેમાં ઉત્તમ ઉપાયછે. કાલેરા માટે વખણાયછે.

સૂચના—કાલેરામાં કુંગળીના રસ સાથે એક કે બે બે કલાક બે બે ગોળી આપવી. ચાલુ રાખવાથી વાયુ શાંત થઇ ઝાડા બંધ થાયછે અને પેટ ચડતું નથી તેમજ ગરમી ટકી રહેછે.

૮૬ સંજીવની ગુટીકા.

ખનાવટ—વાવડીંગ, શુઠ, પીપર, દરડે, બહેડાં, આમળાં, વજ, ગળો, શુદ્ધ બીલામો, શુદ્ધ વછનાગ, એ સર્વ સમભાગે ચુર્ણ રૂપમાં લઇ લેવાં.

રીત—ઉપરના ચુર્ણને ખરલમાં નાંખી ગૌમુત્રમાં ઘુટી મગ જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી પાટલી ભરી રાખવી.

અનુપાન—આદુનો રસ અથવા સ્વચ્છ પાણી.

પ્રમાણ—૧ થી ૩ ગોળી, દિવસમાં ત્રણ વખત અથવા જરૂરત પ્રમાણે.

ઉપયોગ—અજીર્ણ, ઉલટી, જવર, ત્રિદોષ, ઝાડા, સન્નિપાત વગેરેમાં વપરાય છે.

સૂચના—ખાંસીવાળાને તેમજ હૃદયના કોઇ પણ રોગવાળા માટે આ દવા ન વાપરવી.

૮૭ ચંદ્રપ્રભા નંબર ૧ લો.

ખનાવટ—કચુરો, વજ, મોથ, કરીઆતું, ગળો, દેવદાર, હળદર અતિવિષ, દારૂહળદર, પીપરીમુળ, ચિત્રક, ધાણાં હરેહળ, બહેડાં, આમળાં, ચવક, વાવડીંગ, ગજપીપર, શુઠ, મરી, પીપર, યવક્ષાર,

સાજીખાર, સિંધાલુણ, સંચળ, ખીડલવણ, સુવર્ણ માક્ષિકભરમ એ દરેક તો ૦ ગા, નસોતર, દંતીમુળ, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, વાંસકપુર, દરેક તોલા બે બે, લોહભરમ તોલા ૦ ૪, સાકર તોલા ૮, શીલાજીત તોલા ૧૬, ગુગળ તોલા ૧૬, એ સર્વનું ચુર્ણ કરી લેવું. પ્રથમ ગુગળનો પાણીમાં કવાથ બનાવી તેમાં ઉપરનું ચુર્ણ તથા શિલાજીત મેળવી દેવાં બરાબર ઘટ થાય ત્યારે ગોળી વાળવા જેવું થતાં તેને જરા ઘી વાળો હાથ આપી ચણાપુર ગોળી વાળી છાંયે સુકવી લઈ ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળી દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—પાણી, દુધ અથવા રોગાનુસાર.

ઉપયોગ—સ્ત્રીઓનાં ઋતુદોષ, પુરુષોના ધાતુદોષ, વીર્ય વિકાર, પ્રદર, પ્રમેહ, ઉનવા, ભગંદર, વીર્યશ્રાવ, મુત્રકૃચ્છ, મુત્રાધાત, પાકુ, પથરી, અંડવૃદ્ધિ, કમળો, દાહ, નેત્રરોગ, પિત્તદોષ વગેરે મટાડી શરીરને પુષ્ટ બનાવેછે. લાંબો વખત સેવન કરવાથી રસાયનીક ગુણ બતાવેછે.

૮૮ મુખ દુર્ગંધ નાશક વટી.

બનાવટ—મોથ, ઘડુંલા, જેડીમધ, કુષ્ટ, ધાણાં, એલચી, જવંત્રી, જયફળ, તજ, કપુર, તેનું ચુર્ણ કરી પાણીમાં વાટી ગોળીઓ બનાવી લેવી. સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

ઉપયોગ—મોઢામાંથી પડે જેવી ખરાબ વાસ નીકળતી હોય તો તે મટાડવા માટે આ ગોળી મોંમાં રાખી ચુસવી થોડી વારમાં ખરાબવાસ બદલી સારી વાસ આવશે અને હમેશા વાપરવાથી કાયમ નો મુખ રોગ પણ મટી જશે.

સૂચના—પેટ સાફ રાખવા ધ્યાનમાં રાખવું, કેમકે કબજિયાત થીજ આ દરદમાં વધારો થતો જણાયછે.

૮૯ પ્રમેહાંતક ગોળીઓ.

ખનાવટ:—વાંસકપુર, શીલાજીત, રૂમીમસ્તકી, ઇશશ, રાળ, ચીનીકાલા, એલચી, હળદર, એ સર્વ સમ ભાગે લઇ વાટી ચૂર્ણ ખનાવી સુખડના તેલમાં ઘુંટી વટાણા જેવડી ગોળી ખનાવી લઇ ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ— ૨ ગોળી દીવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—તણખીયો પ્રમેહ, ઉનવા, પેશાબમાં બળતરા થવો, રૂમી આવવી વગેરે તમામ દરદેને તરતમાં આરામ આપે છે. ચાવીશ કલાકમાં ૭ ડોઝ લેવાથી તત્કાળ શાંતિ થાય છે.

૯૦ સુગંધી તેલ.

ખનાવટ—વાળો તો. ૧૦

કચુરો તો. ૫

નખલા તો. ૨૧

સુખડનો વહેર તો. ૧૦

તગર તો. ૨૧

ખાહી તો. ૫

ગુલાબનાં ફુલ તો. ૫

તમાલપત્ર તો. ૨૧

કપુરકાચડી તો. ૫

પાનડી તો. ૫

ઘઠુંલા તો. ૨૧

બાબચી તો. ૨૧

અગર તો. ૫

મોચ તો. ૧૦

તજ તો. ૨૧

તલનું તેલ શેર ૮ (તો. ૬૪૦)

રીત—ઉપલાં વસાણા અધકચર્યા ખાંડી તેમાં તેલ નાંખી એક વાસણમાં આઠ દીવસ પલાળી મુકવું. પછી સુકાં આંબળા શેર ૦૧ (તો. ૪૦) લઇ તેને પાણી શેર ૧૦માં ઉકાળો કરી પાણી શેર ૫ રહે ત્યારે તેમાં ઉપલાં વસાણાં અને તેમાં નાંખેલ તેલ એ સર્વ નાંખી ચુલે ચડાવી ધીમે તાપે પકાવવું. પાણી બળી જાય ત્યારે તેમાં રંગ

જાવવા માટે લીલાં આમળાના પાનનું ચુર્ણુ તો, ૨૦ આશરે નાખવું થાતો લાલ રંગ લાવવું હોય તો જસુંદીનાં પુલ તો, ૫ નું ચુર્ણુ નાખી ઝરાબર પાક થાય કે ઉતારી લેવું. ધ્યાન રાખવું કે પાણી ને તેલ એ સાથે પકાવવાનાં છે તેથી ઉભરો આવી બહાર ન નીકળી જાય માટે અગ્નિ ધીમી રાખવી. વાસણ ચારગણ્ય મોટું રાખવું તો દરકત થશે નહિ, ઝરાબર પાકી જાય ત્યારે ઉતારી લઇ હંડુ થયે કપડાથી બેવાર ગાળી બાટલીમાં ભરી રાખવું.

ઉપયોગ—શરીરે ચોળવા, માથામાં નાંખવા આ તેલ ઘણું જ ઉત્તમ ઇં. સ્વચ્છ અને ચીકાશ રહીત હોવા સાથે ગુણમાં હંડું બાલ વધારનાર તથા બાલને કાળા ને મજબુત બનાવે છે. આ તેલ લાંબો વખત સુધી બગડતું નથી. કારણ કે તે પાકું થએલું છે.

૯૧ મહા સુગંધી તૈલ.

બનાવટ—રતાંજળી, ચંદન, અગર, દેવદાર, પતંગ, પદમક, કપુર, કેશર, કસ્તૂરી, જયફળ, જવંત્રી ગુગળ, નાગકેશર, લવંગ, એલચી, મોટી એલચી, ચીનીકબાલા, તજ, તમાલપત્ર, લાળો, છડીલો, દારૂહળદર, મોરવેલ, કચુરો, શિલાજીત, નાગરમોચ, નગોડનાંપુલ, ઘઉંલા, લોખાન, ગુગળ, કાળોવાળો, નખલા, ધાંવડીનાંપુલ, પીપરીમુળ, મજીઠ, તગર, મીણુ, એ દરેક અંકેક તોલો લઇ તેને ખાંડી જડો ભુકો કરી તેમાં પાણી શેર ૪ (તોલા ૩૨૦) નાંખી ક્વાથ બનાવવો. ચતુર્થાંસ બાકી ક્વાથ રહે ત્યારે ગાળી તેમાં તલનું તેલ વોલા ૨૫૦ નાંખી ધીમે તાપે પાક કરી પાણી બળી જાય ત્યારે ઉતારી તેમાં કસ્તૂરી, કેશર, મીણુ, શીલાજીત, કપુર, ગુગળ, એ ૭ વસ્તુઓ પ્રથમ નહિ નાંખતાં પછી તેમાં નાંખી દેવી અને હંડુ થાય ત્યારે ગાળી બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—શરીરે માલીશ કરવાથી તેમજ માથામાં નાંખી ઘસવાથી નીચે લખેલા ફાયદા થાય છે.

ઉપયોગ—ખોડી ગરમી, ખસ, ખુજલી, લોહીવિકાર, ત્વચારોગ, માતાનાં ચાકાં, નયળાઇ, માથાનો દુખાવો, બાલ ખરીજવા, આંખોની ગરમી, આંખોનું તેજ કમી થવું, ધાતુ ક્ષીણતા, હાથ પગમાં થતો દાહ, છર્ણુજ્વર, વગેરે મટાડી શરીરમાં બળ લાવે છે તેમજ ચામડી સુંવાળી નરમ રેશમ જેવી બનાવે છે. મુગંધ સારી હોવાથી માથામાં નાખવા માટે પણ સારું છે.

૯૨ બ્રાહ્મી તેલ.

બનાવટ—બ્રાહ્મી તો ૨૦	નસોતર તો ૨૫
ત્રંતીમુળ તો ૨૫	કચ્છરો તો ૨૫
વાળો તો ૫	મરી તો ૧
કપુર કાચડી તો ૨૫	વાડીંગ તો ૨૫
ઘડુંલા તો ૧	ચંદન તો ૨૫
ગરમાળો તો ૫	આમળા તો ૨૦
તલનું તેલ શેર ૫	પાણી શેર આઠ

રીત—એક મોટા વાસણમાં ઉપરની વસ્તુઓનું ભુદું ચૂર્ણ નાખી પાણીમાં કવાચ કરવો. ચતુર્થાંસ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઇ તે પાણીમાં તેલ નાંખી ધીમે તાપે પાક કરતાં પાણી બળી જાય ત્યારે ઉતારી ઠંડું થયે જાણી લઇ બાટલીઓ ભરી રાખવી.

ઉપયોગ—માથાની ગરમી, અપસ્માર, વાઇ, ઉન્માદ, યાદ શક્તિની નબળાઇ, હીસ્ટીરીયા, વાયુ, માથાનું દરદ, વાળ ખરી જવા ખોડો થવો, વગેરે મટી વાળ વધારે છે અને બુધ્ધિની વૃદ્ધિ કરે છે.

વાપરવાની રીત—માથામાં ઘસવું.

૯૩ વાતનાશક તેલ.

બનાવટ—સરસડાનાં પાન તો ૦ ૫ ધતુરાનાં પાન તો ૦ ૫

શતાખનાં પાન તો ૦ ૨૥ અજમો તો ૦ ૨૥

ખુરસાણી વજ તો ૦ ૨૥ કપુર તો ૦ ૧

વજનાગ તો ૦ ૧ મિંઘાલુણુ તો ૦ ૨૥

શુઠ તો ૦ ૨૥

સ્વર્ણને સાથે વાટી ખાંડી લુગદી બનાવી લેવી. પછી તલનું તેલ તો ૦ ૬૦ લઈ તેને બરાબર ગરમ કરી તેમાં ઉપરની તૈયાર કરેલી લુગદી નાંખી ધીમે તાપ પાચન કરવું. અને બરાબર તેમાં રંગ આવી શીણ આવતું બંધ પડે ત્યારે ઉતારી કપડાથી ગાળી ઠંડું થયે બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—દુખતી જગાને પ્રથમ સ્હેજ ગરમ પાણીથી ઘોઘ સાફ કરી તેના પર તેલથી નરમ હાથે સારી રીતે માલીશ કરવી અને ઉપર શેક કરવો.

ઉપયોગ—વાયુના ત્રિકારથી થતું શુળ, અંગ ઝલાદ જવું લકવો, પક્ષાઘાત, ઉરસ્તંભ, કંપવા, હાડકું કે માંસ સુકાઈને પીડા થવી, વાયુને લીધે સોજો થઈ આવવો વગેરે વાત વ્યાધિમાં આ તેલ લગાડવાથી તરત સારો ફાયદો થાય છે.

સૂચના—તેલ લગાડ્યા પછી તેલ વાળા હાથ આંખુ વડે બરાબર ઘોઘ સાફ કરવા કેમકે આ તેલ ખાવામાં ન વપરાય તેવી બનાવટનું છે.

૯૪ બિલ્વાદિ તૈલ.

બનાવટ—બીલીનું ગરબ તો ૦ ૨૥ તલનું તેલ તો ૦ ૧૦

ગૌમુત્ર તો ૦ ૧૦

રીત—પ્રથમ બીલીનું ગરબ લાવી તેમાં થોડું ગૌમુત્ર નાંખી લુગદી બનાવી લેવી. અને તે લુગદીને એક જગા પર મુકી ધીમા તાપ ઉપર

એક શેર તેલ માય તેવા મોટા લોઢાના વાસણમાં તેલ મુકી તેમાં ગૌમુત્ર થોડું તથા તે લુગદી નાખી ધીમી આંચે પકાવવું ગૌમુત્ર બળા જમ્મ લુગદા રાત્રી થઇ જાય ત્યારે ઉતારી લઇ ઠંડુ થયે કપડે ગાળી શીશી ભરી લેવી.

વાપરવાની રીત—કાનમાં ટીપાં બે થી ચાર નાંખવાં.

ફાયદો—કાનનું શુભ, બહેરાપણું, રસી વહેવી, વગેરે કાનનાં દરદો મટે છે. દિવસમાં બે વખત નાંખવું.

૯૫ જત્યાદિ ઘૃત.

બનાવટ—જમ્મનાંપાન, કડવા લીંબડાનાંપાન, પટોલપત્ર, હળદર, દારૂહળદર, કડુ, મજ્જા, જેઠીમધ, મીણુ, કરજના બીજ, વાળા, અનંતમુળ, મોરથુથો એ સર્વને કુટી પાણીમાં વાટી લુગદી બનાવી લેવી. ઉપરની દરેક દવા અકેક તોલાના વજન લેવી. પછી તે માટે એક લોઢાની કડાઇમાં જીનું ઘી તોલા પર) લઇ ગરમ કરી તેમાં ઉપરની લુગદી નાખી ધીમે નાપે પકવવી. જ્યારે ઘી દવાઓને લીધે લીધું થઇ જાય અને ઓસડીઆંના મત્વ બરાબર આવી જાય ત્યારે પાકો થયો સમજી ઉતારી ગાળી ઠંડુ થાય કે બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—નાડીવ્રણ વગેરેમાં વાટ બોળાને કે મક્કમના રૂપે લગાડી પાટો બાંધવો.

ઉપયોગ—જીનું નાડીવ્રણ, વ્રણ, મોટાં ઘાગં, ગંભીર વ્રણ, દુષ્ટ વ્રણ, ચાઠા વગેરે મટાડવા આ દવા અનુભવીઓમાં બહુ વખ-
ણાય છે અને પ્રસિદ્ધ છે તેમજ સારો ફાયદો બતાવે છે.

૯૬ વાસાવલેહ.

ખનાવટ—અરકુસીના લીલાંપાન તો. ૨૦૦ તથા પાણી તો ૧૬૦૦ લાળી તેને ચતુર્થાંસ પાણી ણાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળો કરી ઠંડુ થયે ગાળી લેવું.

રીત—ઉકાળેલા ક્વાથના પાણીમાં હરડેનું ખારીક ચૂર્ણ તો ૧૨૮ તથા સાકર તો ૧૨૮ નાંખી મદાગ્નિવડે અવલેહ જેવો પાક તૈયાર કરવો. તૈયાર થાય ત્યારે પીપર તો ૨, વમંલોચન તો ૪ તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર એ ચાગે મળી તો ૩૭ એ સર્વનું ચૂર્ણ નાંખી નીચે ઉતારી ઠંડુ થયે તેમાં મધ તો ૨૦ નાંખી ચીનીની ખરણીમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણ—૧થી ૨ તોલા જરૂર જણાય ત્યારે. દિવસમાં એ વખત

અનુપાન—દવા ચાટી ઉપર દૂધ પીવું.

ઉપયોગ—ખાંસી, ક્ષય, ઉરઃક્ષત, રક્તપિત, લોહીવાળી ખાંસી, બ્રુજનદર, કફ, હૃદયરોગ, વગેરે મટાડેછે.

૯૭ અ્યવન પ્રાશાવલેહ.

ખનાવટ—કાંકય, અરણી, ખીલી, અરકુસો, શીવણ, ગોખરૂ, શાલપર્ણી, પૃશ્નપર્ણી, ભેંત્રીંગણી, ઉભીરીંગણી, (આને દશમુળ કહેછે) પીપર, કાકડાશીંગ, દ્રાક્ષ, ગળો, હરડેછાલ, ખળદાણા, ભેંત્રામળાં, અરકુસી, મીઠી ખરખોડી, કચૂરો, શતાવરી, આશુઠં, વિદારીકંદ, વારાહીકંદ, મોચ. પુષ્કરમુળ, પીલુડી, સાટોડી, કમડકાકડી, જંગલીમગ. જંગલી અડદ, એલચી, અગર, સુખડ, એ દરેક તોલા ચાર ચાર લઘ અધકચર્યા કરી લઘ તેના પાણી તોલા ૨૫૦૦ માં ક્વાથ કરવો. ક્વાથનું અર્ધું પાણી બળે ત્યારે તેમાં લીલાં આમળાં નંગ ૫૦૦

નાંખી દેવાં. જ્યારે કાઠો અષ્ટમાંસ રહે ત્યારે ઉતારી કપડેથી માળી લઈ જુદો રાખવો, અને આમળાં જુદાં લઈ તેને કલ્પવાળા વાસણમાં રાખી છુંદી લઈ જડા કપડાથી છાપી માવો કાઠી જુદો મુકવો. ત્યાર બાદ ઘી તોલા ૩૦ લઈ તેમાં આમળાંનો માવો બરાબર શેકી લઈ લાલ થાય ત્યારે ઉપરનો રહેલ કવાચ નાંખી તેમાં સાકર તોલા ૪૦૦ નાંખી ધીમે તાપે પાક કરવો, બરાબર ચાટણુ જેવું થાય ત્યારે તેમાં પીપર તો ૮, વસંતોચન તો ૧૬, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, એલચી એ દરેક તોલો ૧૧ એ સર્વનું ચૂર્ણ બારીક કરેલું હોય તે ઉપર નાંખી ચુસેથી ઉતારી કુંડુ 'થાય' ત્યારે મધ તો ૬૦ નાંખી મેળવી સારા વાસણમાં ભરી રાખવું, (બનેતો ચીનીના કે કાચના કે માટીના વાસણમાં ભરી રાખવું).

પ્રમાણુ—જૂએ પંટે ૨ થી ૪ તોલા, સવાર સાંજ બે વખત

અનુપાન—તાજું કે ગરમ કરેલું દુધ ૩થી પ્રમાણુ પીવું.

ઉપયોગ—ક્ષય, ધાતુક્ષીણતા, મંદાગ્નિ. નબળાઈ, માથાનું દરદ, ખાંસી, શ્વાસ, હૃદયરોગ, મુત્રદોષ, નેત્રરોગ વગેરે મટી દુધ પાચન થાયછે. અનેક જીના રોગો મટાડી પુષ્ટિ આપેછે.

૯૮ પંચામૃત ચાટણુ.

બનાવટ—થુંડ, મરી પીપર, સિંધાલુણ એ દરેક અઢેક તોલો કાળાદ્રાક્ષનાં બી કાઠી લીધેલ ચોખો મેંદા જેવો લોદો તો ૪૦.

રીત—પ્રથમની ચાર વસ્તુઓનું બારીક ચૂર્ણ કરી પછી કાળા દ્રાખનાં લોદાને ખરલમાં નાંખી ઘુંટવું ને તેમાં ઉપરનું ચુર્ણ મેળવી દઈ એક નાની બરણી પહોળામેંતી લઈ તેમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણુ—તો ૦૧ થી ૨ સુધી.

સમય—જરૂર પ્રમાણુ અથવા સવાર માંજ.

અનુપાન—રૂચી પ્રમાણે ગમે તે અથવા કાંઈ પણ નહિ હોય તો પણ ચાલશે.

ઉપયોગ—અરૂચી, વાયુ, કફ, શીકાશ મોઢાની, મોળ, ઉલટી, શરદી, તાવ, ખાંસી, મંદાગ્નિ, ઇન્દ્રિયએન્ડા, ત્રિદોષ, તાવ, કબજાઆત વાયુની ચુંક, વગેરેમાં રૂચી જાવી દરેક ક્રિયાદને શાત કરી પેટને સાફ કરેછે.

૯૯ બ્રાહ્મી સરખત.

ખનાવટ—સુકાં બ્રાહ્મીના પાન તો ૧૦ ૮૦ ને સાફ કરી લેવા તેમજ સાકર શેર અઢી (પાંચ રતલ) સ્વચ્છ પાણી શેર ૪.

રીત—પ્રથમ એક સારા કલ્પ કરેલા તપેલામાં બ્રાહ્મીના સાફ કરેલાં પાન લઈ તેમાં પાણી શેર ચાર નાખી તેનો ધીમી આંચ ઉકાળો તૈયાર કરવો. ચતુર્થાસ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું, ગાળેલો ક્વાથ હોય તેમાં સાકર નાખી શરખત જેવા કડક ચાસણી કરી લઈ ઉતારી કપડે ગાળી ઠંડું થયે બાટલી ભરી રાખવી, આશરે ૫ થી ૬ રતલ શરખત થશે.

પ્રમાણ—૧ નોલો, આખા દિવસમાં અઢી નોલા.

સમય—સવાર સાજ બે વખત.

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને લેવું.

ઉપયોગ—મગજની, જ્ઞાનતંતુઓની તેમજ લોહીની નળણાઈ, યાત્રશક્તિની ખામી. માથાનું દરદ, ચકકરી, ઉન્માદ, હીરટીરીયા, વાયુ, ગાડપણ વગેરેમાં બુદ્ધિ વર્ધક તથા ઉતેજક તરીકે વપરાય છે.

સૂચના—આ દવા વાપરતાં જો ગરમ જણાય તો એક અઠવાડીયું દવા વાપરી ત્રણ ચાર દિવસ બંધ કરી ફરી પાછું શરૂ કરવું, આ પ્રમાણે વાપરવાથી ગરમ નહિ જણાય.

૧૦૦ સાલમપાક.

અનાવટ—માલમ શેર ૦૧	ઘોરી મુશળી તો. ૫
કાગી મુશળી તો. ૫	એખરો તો. ૨૥
નરગંડી તો. ૨૥	પીપર તો. ૨૥
અકરકરો તો. ૨૥	બલદાળી તો. ૨૥
કૌંચબીજ તો. ૧૦	બયફળ તો. ૨૥
બવંત્રી તો. ૨૥	કેશર તો. ૨
તજ તો. ૨૥	તમાલપત્ર તો. ૨૥
મુઠ તો. ૫	લવચ તો. ૨૥
વંસલાયન તો. ૫	શીંગાડા તો. ૫
ચીનીકાલા તો. ૫	આમુઠ તો. ૫
મરી તો. ૨૥	એલચી તો. ૫
નાગકેશર તો. ૫	બીમસેની કપૂર તો. ૧૧
બદામ બીજ શેર ૦૧	પીસ્તાં શેર ૦૧
કસ્તૂરી તો. ૦૧	અંબર તો ૦૧
ઘી શેર ૮	સાકર શેર ૮
ભેંસનું દુધ શેર ૨૦	અડદની દાળનો લોટ શેર ૧૧

રીત—પ્રથમ દુધમાં સાલમનો ભુકા નાખી માવો અનાવી તેની ઘીમાં કીટી કરી લેવી. પછી અડદની દાળનો લોટ લઈ તેની કીટી કરી લેવી એ જુદાં રાખી સાકરની ચાસણી અનાવી તેમાં કીટી નાખી પાકની રીતે પાક અનાવવો કીટી નાખ્યા પછી ઉપરની સર્વ વસ્તુઓ નું ચુર્ણ નાખી મેળવી તેમાં ઘી તમામ નાખી દઈ તે ઉપર કેશર, બદામ, પીસ્તાં, અંબર, કસ્તૂરી વગેરે નાખી દેવાં. અને મધ્યમાં હાથ લોહીલસન તો. ૨, પ્રવાળલસન તો. ૨, અંગલસન તો. ૨, તથા અબ્રકલસન તો. ૨ મેળવી નાખી દઈ મોટા વસણમાં પાકનાં એસલાં પાડી દેવાં. ઠંડુ થયે કાઢી અરણીમાં ભરી રાખવો.

પ્રમાણ—પૃષ્ઠી ૧૦ તોલા સુધી.

અનુપાન—દુધ પચે તેટલું તેમજ પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો.

ઉપયોગ—શિયાળામાં શક્તિવર્ધક તરીકે વાપરવાથી સારો ફાયદો થાય, ધાતુ પુષ્ટ થાય, અનેક રોગ વાયુ તથા ધાતુઓ શરદીનાં મટે.

૧૦૧ સ્વાદિષ્ટ ખારેક.

ખનાવટ—છુવારી ખારેક તો ૪૦ પીપર તો ૨૫
 શુકં તો ૧ જવંત્રી તો ૦૫
 વછનાગ તો ૦૫ મરી તો ૨૫
 તજ તો ૨૫ પીપરીમુળ તો ૨૫
 સીંધાલુણ તો ૧ સંચળ તો ૨
 લીંબુનો રસ ૪૩૨ પ્રમાણે.

રીત—પ્રથમ ખારેકનાં કુળીઆ કાઢી નાંખી તેને લીંબુના પુરતા રસમાં પલાળી મુકવી. અને પછી ઉપરનાં બીજાં વસાણાંનું ચુર્ણ લઈ સાથે મેળવી એ ત્રણ દિવસ પલાળી રાખી સુકાય કે તેને ખાંડી દ્રાણાં નાર ચુર્ણ ખનાવી બાટલી ભરી રાખવા.

પ્રમાણ—૩થી મુજબ અથવા ૦૫ થી ૧ તોલો.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી સાથે.

સમય—જમ્યા પહેલાં કે પછી, સવાર સાંજ.

ઉપયોગ—૩થી વધારનાર. વાયુ મટાડનાર તથા પાચન અને મળની શુદ્ધિ કરનાર તરીકે વપરાયછે. સ્વાદમાં ઘણીજ સારી આવછે. ભૂખ બહુજ લગાડી પાચન શક્તિ બળવાન કરેછે.

૧૦૨ બાહ્યરોગાન્તકારિષ્ટ.

બનાવટ—જેડીમધ તો ૨૦	હરડે તો ૨૦
શતાવરી તો ૨૦	આમળા તો ૨૦
કાળી દરાખ તો ૮૦	કકુ તો ૧૦
કરીઆતું તો ૧૦	ગળા તો ૧૦
કાકડાશીંગ તો ૧૦	નાગરમોચ તો ૧૦

આ મર્ચ વસ્તુઓને ઉપરના તોલથી લઇ કચરી લેવી.

રીત—અધકચરેલી ઉપરની વસ્તુઓ લઇ તેને પાણી તોલા બે હજારમાં નાંખી ઉકાળો કરી બાકી તોલા ૫૦૦ જ્યારે રહે ત્યારે ઉતારી કપડાથી ગાળી તેમાં મધ તો ૧૦૦ તથા સાકર તો ૧૦૦ નાંખી તેને આઠ દિવસ ખુલ્લું બરણીમાં કપડું ઢાંકી રાખી મુકવું ખમીર આવી જાય ત્યારે ફરી કપડેથી ગાળી તેમાં નીચેની વસ્તુઓનું ખડું ચુર્ણ કરી નાંખી બરણી પેક કરી એક માસ સુધી રાખી મુકી પછી તેને ગાળી બાટલીમાં ભરી ત્રણ માસ રાખી મુકવું. અને ત્યાર બાદ વાપરવું.

ચીજોના નામ—તજ તો ૨	તમાલપત્ર તો ૨
એન્નચી તો ૨	અતિવિષ તો ૨
ચીપર તો ૨	કેશર તો ૦૧૧
મકુરભસ્મ તો ૨	ધાવડીનાં પુલ તો ૧૦
દાડમછાલ તો ૨	

પ્રમાણ—૧થી ૧૨ માસ સુધી માટે ૩૦ ટીપાં, એક વર્ષથી તે ૩ વર્ષ સુધી માટે ૬૦થી ૧૦૦ ટીપાં સુધી.

વાપરવાની રીત—દવાના સમ ભાગે પાણી લઇ તે સાથે મેળવી લેવું.

સમય—દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત આપવું.

ઉપયોગ—બાળકાને તાવ, ખાંસી, ઝાડા, ઉલટી, શરદી, કબજિયાત, લોહીબિગાડ, નબળાઇ, મંદાગ્નિ, અપચો, બાળશોષ, વગેરે તમામ દરદોમાં વાપરી શકાય છે.

૧૦૩ રક્ત શોધીની

બનાવટ—અનંતમુળ તો ૧૦૦ દરાખ તો ૧૦૦
 પાણી શેર ૨૫ (અંગાલી) જેડીમઘ તો ૫
 આમળા તો ૨૧૧ હરડેછાલ તો ૨૧૧
 લવંગ તો ૧ તજ તો ૧
 પીપર તો ૧૧ મરી તો ૧૧૧
 ધાવડીના પુલ તો ૧૦ શાકર શેર ૩

રીત—પ્રથમ અનંતમુળ તથા કાળી દરાખને કાઢે વિધીમર કરી ઠંડુ થયે કપડે ચાળી તેમાં શાકર મેળવી તથા ઉપરનાં નવ વસાણાનું ચુર્ણ (જરા જીરું) મેળવી બરણીમાં પેક કરી બે માસ સુધી રાખી મુકવું. અને ત્યાર બાદ ગાળી બાટલી ભરી જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—તો ૧ થી ૨૧૧.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત.

અનુપાન—દવાના પ્રમાણ જેટલું પાણી મેળવી લેવું.

ઉપયોગ—ગરમીના મંધિવા, ઉપદ્રંશ, ખુજલી, લોહીબિગાડ, ખસ, દાદર, સંધિવા, ગરમી, ખોટોદાહ, મગજની ગરમી, પેશાબની મુશ્કેલી, પ્રમેહ વગેરે ગરમી-પીતની સર્વ વ્યાધિ મટાડી દસ્ત સાફ લાવેછે.

૧૦૪ રોહીતારિષ્ટ.

ખનાવટ—રગત રોહીડાની અંતરછાલ તો ૨૦૦૦ અધકચરી લઇ તેમાં પાણી તો ૨૦૦૦ નાંખી ચતુર્થાસ કવાથ ખનાવી ગાળી લઇ તેમાં ગોળ તો ૪૦૦ નાંખી મેળવી દેવું અને તેમાં ધાવડીનાં ઝૂલ તો ૩૨, પીપર, પીપરીમુળ, ચવક, ચિત્રક, શુકં તજ, તમાલપત્ર એલચી, હરડા, બહેડા. આમળા, એ દરેક ઔષધો બધે તોલા લઇ કુટી જાડી ચાલણીમાંથી ચાળી તેમાં મેળવી એક બરણીમાં ભરી દોઢ માસ રાખી મુકવું. અને ત્યાર બાદ ગાળી લઇ તેને પંદર દીવસ છણવા દઇ ફરી ગાળી લઇ ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—૧ થી ૨૫ તોલા સુધી દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને લેવું.

ઉપયોગ—હરસ, મંદાગ્નિ, પાંડુરોગ, પ્લીહા, યકૃતરોગ, ઉદર-રોગ, સોજા, કલેજનાં દરદો, સગ્રહણી, હૃદયરોગ, અચ્ચી વગેરે મટાડી દસ્ત સાફ લાવેછે.

૧૦૫ લોહાસવ.

ખનાવટ—લોહભસ્મ તો ૪, શુકં, મરી, પીપર, હરડે, બહેડાં આમળા, અજમોદ, વાવડીંગ, નાગરમોથ, ચિત્રકછાલ એ દરેક ચારચાર તોલા લઇ તેનું ચુર્ણ કરી તેમાં લોહભસ્મ મેળવી તેમાં ધાવડીનાં ઝૂલ તોલા ૨૦ નાંખી પછી એક વાસણમાં નાખી તેમાં મધ તોલા ૬૪ ગોળ તો. ૧૦૦ અને પાણી તોલા ૫૦૦ મેળવી હલાવી એક બરણીમાં ભરી પેક કરી દોઢ માસ રાખી મુકવું. ત્યાર બાદ ગાળી ફરી પંદર દહાડા રહેવા દઇ પછી ફરી ગાળી લઇ ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧૫ થી ૨૫ સવાર સાંજ બે વખત.

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને પીવે.

ઉપયોગ—પાંડુ, સોજા, ગુદમ. અરૂચી, ઉદરરોગ. હરમ, કોઠ પ્લીહા, ખુજલી, ખાંસી. શ્વાસ, લગંદર, અરૂચી. સંગ્રહણી, હૃદય રોગ વગેરેમાં વાપરેવાથી ઠીક કાયદો આપે છે. જીનાં દરદો મટાડે છે.

૧૦૬ દ્રાક્ષાસવ.

ખનાવટ—કાળી દરાખ તોલા ૨૦૦ પાણી તોલા ૨૦૦૦માં ક્વાથ ખનાવી ચતુર્થાંસ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું.

રીત—ઉપરના ગાળેલા ક્વાથમાં સાકર તોલા ૧૫૦ તથા મધ તોલા ૧૫૦ નાખી મેળવી તેમાં ધાવડીનાં ડુલ તોલા ૩૨ અણુકળાખ, લવંગ, જયરૂળ, મરી, તજ, એલચી, પીપર, નાગકેસર તમાલપત્ર, રેણુંકખીજ, ચવક, ચિત્રક, પીપરીમુળ, એ તેર ઓષધો દરેક બળે તોલા લઘ એ સર્વને ખાંડી જરા જાડી ચાળણીથી ચાળી બરણીમાં ઉપરના મીશ્રણ સાથે મેળવી દોઢ માસ ભરી રાખવું અંત પછી ગાળી લઘ પંદર દીવસ જણવા દઘ ફરી વાર ગાળી લઘ પછી ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—૨ા થી ૨ા તોલા જરૂર પડે ત્યારે.

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને પીવે.

ઉપયોગ—હરક્ષત, ખાંસી, સંગ્રહણી, મંદાગ્નિ, અર્શ ગુદમ, કૂમી, ઉદરરોગ નબળાઇ, અરૂચી મુસ્તી, થાક, જવર. નેત્રરોગ, પાંડુ રોગ, અનિદ્રા વગેરે મટાડી જૂખ લગાડે તથા દસ્ત સાફ લાવે છે. અને હુશીયારી લાવે છે.

૧૦૭ અશોકારિષ્ટ.

ખનાવટ—આશોકાક્ષવતી જાત તોલા ૨૦૦ને અધકચરી કરી તેમાં પાણી તોલા ૨૦૦૦ નાખી ધીમે તાપે ઉકાળો કરી ચોથા ભાગનું

પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઈ કપડે ગાળી લેવું. તેમાં ગોળ તોલા ૨૦૦ મેળવી દેવો પછી ધાવડીનાં ફૂલ તોલા ૩૨. શાદજીર, મોથ, શુંદે, દારૂણદર, કમળકાંકડી, હરડેજાલ, બહેડાંજાલ, આમળા, આંખાની ગોટલી, જીરું, અરકુસાની જાલ, સુખડ એ દરેક વરતુ બધે તોલા લઈ ખાંડી ચુર્ણ કરી ઉપરના પ્રવાહીમાં મેળવી બરણી ભરી દોઢ માસ રાખી મુકી પછી ગાળી લેવું. ત્યાર બાદ પંદર દિવસ જણવા દઈ ફરી ગાળી ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧૫થી ૨૫ દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—ચાખાનું ઘોણ અથવા સ્વચ્છ પાણી સમ ભાગે.

ઉપયોગ—શ્વેત પ્રદર, રક્તપ્રદર, જ્વર, રક્તપિત્ત, રક્તશ્રાવ, અર્શ, મદાગ્નિ, અરૂચી, પ્રમેહ, સોજા વગેરે સ્ત્રીઓનાં તમામ રોગોમાં સારો ફાયદો આપી ગર્ભાશય શુદ્ધ બનાવે છે.

૧૦૮ વાસાસવ.

બનાવટ—અરકુસીના તાજા પાન તોલા ૨૦૦ તેને અથ કચડી કરી તેમાં પાણી તોલા ૧૬૦૦ નાંખી ઉકાળો કરી ચતુર્થાંસ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઈ ગાળી લેવું. અને તેમાં ગોળ તોલા ૪૦૦ નાંખી મેળવી દેવું. પછી તેમાં ધાવડીનાં ફૂલ તોલા ૩૨ તજ, તમાલ પત્ર, એલચી, નાગકેમર, ચણકબાબ, મરી, વાળો, દરેક તોલા ચાર ચાર લઈ તેનું ચુર્ણ કરી મેળવી ઘંઈ બરણીમાં ભરી રાખવું દોઢ માસ રાખ્યા પછી ગાળી લેવું ને પંદર દહાડામાં જણી રહે કે ગાળી પીવાના ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧૫થી ૨૫ દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—સમભાગે પાણી મેળવીને પીવું.

ઉપયોગ—ઉષ્નરસ, ક્ષય, ઉરઃક્ષત, જીર્ણજ્વર, સોજા વગેરેમાં સારો ફાયદો આપે છે.

૧૦૯ કુમાર્યાસવ.

ખનાવટ—પાકેલી કુંવારનાં લક્ષણં તોલા ૧૦૨૪ ગોળ તોલા ૪૦૦ હરડેજાનું ચૂર્ણ તોલા ૧૦૦ પાણી તોલા ૧૦૨૪ એ સર્વેને ઉકાળવું. જ્યારે એથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઇ ગાળી લેવું ને તેમાં, મધ તોલા ૨૫૬ ધાવડીનાં ટુલ તોલા ૬૪ જાયફળ, લવંગ, કયાબચીની, જટામામી, ચવક, ચિત્રક, જવંત્રી, કાક ડાસીંગ, બહેડાં જાલ, પુષ્કરમુળ, એ દરેક તોલા ૪ લઇ તેનું ચૂર્ણ કરી તે સાથે લોહભરમ તોલા ૨ નામ્રભરમ તોલા ૨ નાખી મેળવી બરણી ભરી દોઢ માસ સુધી રાખવું. પછી ગાળી લઇ પંદર દહાડા જણી રહે ત્યારે ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧૫થી ૨૫ દિવસમાં એ વખત.

અનુપાન—સમભાગે પાણી મેળવીને પીવું.

ઉપયોગ—સ્ત્રીઓનાં ઋતુદોષ, ગુદ્મ, રક્તગુદ્મ, ખાંસી, શ્વાસ ક્ષય, ઉદરરોગ, હરસ, વાતરોગ, અપસ્માર, મંદાગ્નિ કોઠાનું શુળ. અગ્નિ વગેરે પેટનાં તમામ રોગો મટે છે.

૧૧૦ બચુલારિષ્ટ.

ખનાવટ—આવળની જાલ તોલા ૨૦૦ પાણી તોલા ૨૦૦૦માં નાખી ઉકાળો કરી પાંચસો તોલા પાણી રહે ત્યારે ઉતારી કપડે ગાળી તેમાં ગોળ તોલા ૩૦૦ નાખી મેળવી તથા તેમાં નિચેની વસ્તુઓનું ચૂર્ણ નાખી દોઢ માસ સુધી એક બરણીમાં નાખી ભરી રાખવું.

ધાવડીનાં ટુલ તોલા ૧૬, પીપર તોલા ૨ જાયફળ, કયાબ ચીની, એલચી, તમાલપત્ર, તજ, નાગકેસર, લવંગ, મરી એ દરેક અકેક તોલો લઈ ચૂર્ણ કરી મેળવી દેવું. દોઢ માસ રાખ્યા પછી ગાળી લઇ જણી રહે ત્યારે આદિ ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—૧૫થી ૨૫ તોલા દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—સમભાગે પાણી મેળવીને પીવું.

ઉપયોગ—ખાંસી, ક્ષય, સ્વરભંગ, કુષ્ઠ, અતિસાર. પ્રમેદ, શ્વાસ વગેરે દરદો મટી ગળું સાફ થાય છે. શ્વાસ નળીનાં દરદો અને સુષ્ક ખાંસી માટે સારો ઉપાય છે.

૧૧૧ સારસ્વતારિષ્ટ.

બનાવટ—પ્રાક્તી તોલા ૧૦, શતાવરી તોલા ૨૦, વિદારીકંદ તોલા ૨૦, વાગહીકંદ તોલા ૨૦, હરડેછાલ તોલા ૨૦, વાળો તોલા ૨૦, આદુ તોલા ૨૦, વરેઆરી તોલા ૨૦ પાણી તોલા ૧૬૦૦ મધ તોલા ૧૦૦, સાકર તોલા ૧૦૦ તથા ધાવડીનાં પુલ તોલા ૨૦ રેણું કપ્પીજ, પીપર, વજ, આસુકં, ગળો, વાવડીંગ, નસોતર, કવંગ, કુષ્ઠ, બહેડાં એલચી, તજ, સોનાનાં વર્ક એ દરેક અડક તોલો લેવાં. એનું ચૂર્ણ કરી ગુદું રાખવું.

રીત—પ્રથમની આઠ દવાઓ અધકચરી બનાવી તેમાં પાણી નાંખી ક્વાથ બનાવી ચતુર્થાસ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઇ તેમાં મધ તથા સાકર મેળવી. પછી તેમાં નીચેની તેર દવાઓ નાંખી દઇ અને સોનાનાં વર્કને સાકરમાં ઘુટી મેળવી દેવાં અને તેને દોઢ માસ સુધી ગરણીમાં નાંખી મોં પેક કરી રાખી મુકવું. પછી તેને કાઢી ગાળી પદર દીવસ છણી રહે કે ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧૫થી ૨૫ દીવસમાં બે વખત.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી સમ ભાગે લઇ મેળવીને પીવું.

ઉપયોગ—મગજનાં તમામ દરદો, વાણીની અશુદ્ધતા, યાદ શક્તિની ખામી, મંદબુદ્ધિ, માથાનું દરદ, વામ, હીસ્ટીરીયા, વાયુ, જ્ઞાનતંતુઓની નબળાઇ વગેરે મટી જઇ યાદ શક્તિ વધે તથા બુદ્ધિ સુધરે છે.

૧૧૨ પુનર્નવાદિકવાથ.

બનાવટ—સાટોડી, દારૂકળદર, દળદર, શુક, હીમજ, ગળે ચિત્રકમુળ, ભારંગમુળ, દેવદાર, સર્વ સમભાગે લાઠ કવાથ જેવો જાં ભૂકો કરી એક ડાબીમાં ભરી રાખવો અને જરૂર જણાયે કવાથની રીતે કાઢો બનાવી ઉપયોગમાં લેવો. (એક ભાગ દવા ૧૬ ભાગ પાણી અષ્ટમાંસ રાખવું.)

પ્રમાણ—પ્રવાહી કવાથ ૨૫ તોલા (ભુકો તોલો ૧૧)

ઉપયોગ—સર્વાંગસોથ, દાથ, પગ, મોં અને હિદર પર સોજો આ કવાથથી તરતમાં મટી જાય છે.

સૂચના—લગાડવા માટે અરણીનાં પાનનો રસ આ શરીરે લગાડવો તથા ખાવા માટે રોગાનુસાર કોષ્ઠપાણી દવા અથવા આરોગ્યવર્ધનીરસ નામની દવા વાપરવાથી તરતમાં સાગે ફાય થાય છે.

૧૧૩ દેવદારવાદિકવાથ.

બનાવટ—દેવદાર, વજ, કક, પીપર, શુક, કાયફલછાલ, મોઝ કરીઆતું, કકુ, ઘાણા, હીમેજ, ગજપીપર, ખેડી ભોરીંગણી, ગોખા, પ્રમાસો, મોટી ભોરીંગણી, અતિરિષ, ગળો, કાકડાશીંગી, શાહજી મમભાગે લઈ કવાથ કરવા જેવો જાડો ભુકો ખાંડી ડાબામાં ભરી રાખવો જરૂર જણાયે કવાથની રીતે કાઢો બનાવી ઉપયોગમાં લેવો.

પ્રમાણ—પ્રવાહી કવાથ તોલા ૨૫ (ભુકો તોલો ૧૧)

અનુપાન—શંશમની ગોળી સાથે આપવો.

ઉપયોગ—સુવાવડી સ્ત્રીનાં સર્વ રોગ, સુવારોગ, પેટનું શુષ્કતા, તાવ, શ્વાસ, મુઝા, મરતકથુળ, કંપ, વાયુ, તાણુ વગેરે મરત સુવાવડમાં વગર ઉપદ્રવે શરીરને નિરોગી રાખે છે. અને તેથીજ સુવાવડીને આ કવાથ બાર દાવસ પીવરાવવાનો આદ્ય છે.

૧૧૪ મહામંજીષ્ઠાદિકવાથ.

ખનાવટ—મંજી, નાગરમોથ, કડાછાલ, ગળો, કઠ, શુંઠ ભારંગી ભોંરીંગણી, વજ, નીમછાલ, હળદર, દારૂહળદર, હરડે, બહેડા, આમળાં પટોલપત્ર, કડુ, મોગ્ગેલ, વાવડીંગ, બીયો, ચિત્રક, શતાવરી, ત્રાયમાલુ પીપર, ઇંદ્રવત, અરકુસીનાં પાન, ભાંગરો, દેવદાર કાળીપાટ, કાથો, રતાંજળી, નસોતર, વાયવરણો, કરીઆતું, બાબચી, ગરમાળાનો ગોળ સાગની છાલ ઝકાનનીંમની છાલ, કરંજનીછાલ, અતિવિષ, વાળો, ઇંદ્રવાણીનું મુળ ધમાસો, ઉપલસરી, ખડસલીઓ દરેક સમભાગે લઘ અધકચર્યા કરી ડાખા ભરી રાખવું. અને જરૂર જણાયે કવાથની રીતે તૈયાર કરી વાપરવું.

પ્રમાણ—પ્રવાહી કવાથ નોલા રાા (સુકો ભુકો તોલો ૧ા)

અનુપાન—કાંઈ પણ ગુગળ વાળી લોહી સુધારનારી ખનાવટ સાથે આ કવાથ વાપરવાથી સારો ફાયદો આપે છે.

ઉપયોગ—કુષ્ઠ રોગ (ચામડીનાં દરદો,) વાતરકત, અડદાઓ વાયુ, ઉપદંશ ગરમીનો રોગ, પ્લીપદરોગ, ચામડીખહેરી થવી, પક્ષાઘાત મેદરોગ, નેત્રરોગ વગેરે મટાડી રકત શુદ્ધ ખનાવે છે. લોહી સુધારનાર દવા તરીકે આ કવાથ બહુજ પ્રસિદ્ધ છે.

૧૧૫ મહારાસ્નાદિકવાથ.

ખનાવટ—રાસ્ના ધમાસો, બલખીજ, એરંડમુળ, દેવદાર, કચુરો, વજ, અરકુસીના પાન, શુંઠ, ચવક, હરડે, નાગરમોથ, સાટોડી ગળો, વરધારો, વર્યાળી, ગોખરૂ, આસુંઠ, અતિવિષ, ગરમાળાનો ગોળ સતાવરી, પીપર, કાંઠા શેળીઆનાં મુળ, ધાણા, બંને ભોંરીંગણી, એ સર્વ સમભાગે લેવી. પરંતુ રાસ્ના ચાર ભાગ લેવા. અને તેને

વિધીસર ખાંડી જાડે ભુકો કરી ડબી ભરી રાખવી અને ઉપયોગ વખતે ઉકાળો કરી વાપરવો.

પ્રમાણ—પ્રવાહી ક્વાથ ૨૥ તોલા. (સુકો ભુકો ૧૧ તોલો)

અનુપાન—શુઠ, પીપર, એરંડ તેલ, યોગરાજ ગુગળ કે બીજ કોઇપણ દવા ચાલુ હોય તે સાથે આ ક્વાથ પીવો.

ઉપયોગ—સર્વાંગવાયુ, કંપવાયુ, અર્ધાંગવાયુ, કુખ્જત્વ અપ-બાહુક, ગ્રધસી, આમવાત, શ્લીષ્ઠરોગ, અપતાનક, અંતઃક્રિય, પક્ષાઘાત, આક્રો, જાંગનોવાયુ, વીર્યાશય અને મુત્રાશયમાં રહેલો વાયુ, વંધ્યાદોષ, યોનીદોષ વગેરેમાં આ ક્વાથ વપરાય છે.

૧૧૬ દશમુલકવાથ.

ઘનાવટ—શાલપર્ણનાં મુળ, પ્રશ્નપર્ણનાં મુળ, ખેડીભોરીંગ-ણીનાં મુળ, ઉભી રીંગણીનાં મુળ, ગોખડના મુળ, અથવા (એને લઘુપંચમુળ કહે?) એનાં દરેકનાં પંચાગ તથા બીલીનાં મુળ ઉપરની છાલ, અરકુસાના મુળની છાલ, શીવણનાં મુળની છાલ, પાટલાના મુળ, અરણી મોટીનાં મુળની છાલ એ દશ ઔષધો સમભાગે લઈ અધકચરી કરી ડબી ભરી રાખવી. અને જરૂર જણાય ત્યારે ક્વાથની રીતે પ્રવાહી ક્વાથ કરી લેવો.

પ્રમાણ—પ્રવાહી ક્વાથ તોલા ૨૫ (ભુકો તોલો ૧૧)

સમય—દિવસમાં બે વખત.

ઉપયોગ—વાતકફળવર, ત્રિદોષજન્ય, સુવાવડી સ્ત્રીનાં સર્વ વિકારો. શોષ, શીતતા. ખાંસી, અતીપરસેવો, શ્રમ, દમ, તદ્મા, મરનક શુળ, વગેરે મટે છે. સુવાવડીને ત્રીજો દિવસથી દશવાસા સુધી આ ક્વાથ પાવાથી સર્વ વિકારો થતા અટકી શરીર શુદ્ધ થાય છે.

૧૧૭ અભયાદિકવાથ.

બનાવટ—હરડેછાલ, નાગરમોથ, ઘાણાં, રતાંજલી, પદમક અરકુસીનાં પાન, ઝંદ્રવવ, વાળા, ગળા, ગરમાળાનો ગોળ, કાળીપાટ, શુંઠ, કકુ એ સર્વ સમલાગે લઇ કચરી ડાબીમાં ભરી રાખવું અને કવાથ બનાવવાની રીત પ્રમાણે તૈયાર કરી લેવું.

પ્રમાણ—પ્રવાહી કવાથ તોત્રા ૨૥ (ભુકો તોલો ૧૧) દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત.

અનુપાન—પીપરનું સુણું કવાથમાં નાખીને પીવું.

ઉપયોગ—ત્રિદોષજ્વર, સાદોતાવ, કપ્પચાત, તરસ, દાહ, ખાંસી, લવલવાટ, દમ, ઘેન, શોષ, અચ્ચી વગેરે મટાડી મળ, સુત્ર, વાયુને છુટ કરી ઉઘડી, હેડકી મટાડે છે આ કવાથ મુદતીયા તાવ તથા ત્રિદોષમાં વખણાય છે.

૧૧૮ સર્વનેત્રરોગહર અંજન.

બનાવટ—હીમેજ વીમા તળેલી તોત્રા ૧૦, ગાયના દુધનો માવો તોત્રા ૫, શુધ્ધ મેરથુથો તોલો ૧, ટંકણપાર તોલો ૧ સાચી રસવંતી તોલો ૧, ચીમેડનો મગજ તોલો ૧ જેડીમધનો સીરો તોલો ૧ એ સર્વને જુદા જુદા બારીક વટી એકત્ર કરી ખરલમાં નાખી દાઝડીના રસમાં ધુંટી ગોળા વાળવા જેવું થતાં તેની લાંખી લાંખી વાટ બનાવી સુકાવી રાખવી.

ઉપયોગ—દુખવા આવેલી આંખો માટે, નેત્રવ્રણ, કુલાં, ખીલ તાપોડીઆં, વારંવાર થતી આંજણી, પાણી ઝરવું, નવો મોતીઓ, વેલ, હારી, પરવાળાં, રતાંધળાપણું, ઝાંખ, પાંપણ ખવાઇ જવી છત્યાદી દરદોમાં આ દવા સાફ કામ આપે છે. આંખને સાફ અને તેજસ્વી બનાવે છે.

વાપરવાની રીત—પથર પર જરા પાણી મુકી ઘસીને આખમા અંજન કરવું અને થોડીવાર સુષ્ક રહેવું સોજો વગેરે હોય તો બહાર પાણ્ય આંખની ચારે બાજુ કીનારી પાંપણ પર પાણ્ય દ્વારા લગાડી આંખી સુષ્ક જવું કે આરામ કરવો.

૧૧૯ નેત્રબિન્દુ.

બનાવટ—ટંકણખાર પુલાવેલ તોલો ૦૧, અશીણુ તોલો ૦૧, પુલાવેલી ફટકડી તોલો ૦૧, મોગથુથો તોલો ૦૧ વરેઆરી તોલો ૦૧ સાકર તોલો ૦૧ ગુલાબજળ તોલો ૨૦.

રીત—પ્રથમ દરેક સુકી વસ્તુનું બારીક ચૂર્ણ લેવું. અને અશીણુને એક ચીનીના પ્યાલામાં કે ખરત્તમાં થોડા ગુલાબજળમાં ઘુંટીને રસ બનાવી તેમાં ઉપરની વસ્તુઓનું ચૂર્ણ નાંખી સાફ ખગલમાં ઘુંટી તેમાં ધીમે ધીમે ગુલાબજળ ઉમેરી આંખી એક પાટલીમાં ભરી ખુબ હલાવી બાર કલાક રહેવા દેવું અને ત્યાર પછી વગર હલાવ્યે કપડેથી છાણી લઇ એક કાચની બુચવાળી સ્વચ્છ શીશીમાં ભરી રાખવું.

સમય—સવાર બપોર અને રાતના અથવા જરૂર મુજબ.

પ્રમાણ—બેથી ચાર ટીપાં આંખમાં નાખવાં.

ઉપયોગ—આંખ આવવી, રતાસ. છારી, ડુલું, ખટકા, આંખ, પાણી ગાળવું, તાપોડીઆ, ખોટી ગરમી, ચીપડા થવા, આંખ સુજી જવી વગેરે નેત્ર રોગમાં સ્ત્રી પાળક કે પુરૂષ સર્વ નિર્ભયપણે વાપરી શકે છે.

૧૨૦ દંતમંજન.

ખનાવટ—શુદ્ધ મોરચુથુ તોલા ૧૦ ડુલાવેલ ટંકણખાર તોલા ૪૦ ડુલાવેલ ફટકડી તોલા ૪૦ ચાકનું ચુર્ણ તોલા ૧૦૦ તજનું ચુર્ણ તોલા ૫, લવંગનું ચુર્ણ તોલા ૫.

રીત—દરેક વસ્તુનું બારીક ચુર્ણ લઈ સાથે મેળવી કપડાથી ચાળી ડબીઓ કે આટલીઓ ભરી લેવી.

પ્રમાણ—એક ચપટી જોટલું.

સમય—સવારનાં કે સવાર સાંજ એ વખત.

ઉપયોગ—દાંતે ઘસવાથી દાંત સ્વચ્છ તથા મજબુત બને છે. શુભ. રસી, મડો વગેરે દાંતની ફરિયાદો મટી મોં સ્વચ્છ તથા દાંત મજબુત બને છે. દાંતનાં દરદ હોય તેમણે આ મંજન ખાસ વાપરવું. મંજન લગાડી પછી તરતજ સ્વચ્છ પાણીથી પુષ્કળ ઢોળવા કરી નાંખવા.

ચેતવણી—આ મંજન મોંમાં ગળા નીચે ઉતરી ન જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી કારણ તેથી ઉલટી થશે.

૧૨૧ સર્વવ્યાધિનાશક રસ.

ખનાવટ—કપુર તોલા ૨૫, પીપરમેન્ટનાં ડુલ તોલા ૨૫ અજ માના ડુલ તોલા ૨૫ એલચીનો અર્ક તોલા ૧૫. (દીંચર કાર્ડામમકો) લવેન્ડરનો અર્ક તોલા ૧૫ (દીંચર લવેન્ડુલા) સર્વ દવાઓ લઈ લવી.

રીત—પ્રથમ કપુરને ખરલમાં છુંદી લઈ એક કાચના ઘુચ-વાળી આટલીમાં નાંખી તેમાં બાકીની ચીજો નાંખી જરા હલાવી બાર કલાક એક જગ્યાએ બંધ આટલી રાખી મુકવાથી રાતા રગનું પ્રવાહી તૈયાર થશે તેને કપડે ગાળી મજબુત ઘુચવાળી (સ્ટોપર) આટલીમાં ભરી મુકવું.

પ્રમાણ—પૃથી ૧૦ ટીપાં બાળક માટે ૧થી ૨ ટીપા.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી અથવા પતાસામાં નાખીને લેવી.

સમય—જરૂરત પ્રમાણે અથવા એથી ચાર કલાકે.

ઉપયોગ—ઝાડા, ઉલટી, વાયુ, ચુંક સરદી, ખાંસી, નાવ, ન્યુમોનીઆ, કોલેરા, મસ્તક શુળ, શળેખમ, ઝેરી પ્રાણીઓનાં કંખ, દાઢનું દરદ, પેટનાં તમામ દરદો, કોલેરા, પ્લેગ, પ્લેગની ગાંઠ સોળ વાનું દરદ, કમરનું દરદ, છાતીનું દરદ, પાર્શ્વશુળ, આંચકી, બાળકોના ઝાડા, શ્વાસ, ખાંસી, દાંત આવતી વખતે થતાં દરદો, ખુજલી વગેરે વ્યાધિ માટે લગાડવાથી તથા પીવાથી સારો ફાયદો નરતમાં થાય છે.

૧૨૨ માથાનો મલમ (બામ).

બનાવટ—દાલચીનીનું તેલ તોલા ૨ાા, એલચીનું તેલ તોલા ૨ાા પીપરમેન્ટ તોલા ૨ાા, કપુર તોલા ૨ાા, અજમાના ઝુલ તોલા ૨ાા ચાનું તેલ તોલા ૧ા વેસેલાઇન રતલ એ.

રીત—પ્રથમ થોડી ગરમી ઉપર એક ચીનીના વાસણમાં વંસે લાઈન ગરમ કરી તેમાં ઉપરના વસાણાં મેળવી દેવાં અને પછી કાચની પેચવાળી શીશીઓ લાવી તેમાં દવા ઝટ ભરી લેવી.

ઉપયોગ—ફક્ત લગાડવા માટેજ.

ફાયદો—માથાનું દરદ, સંધિવા, શરદી, ખાંસીનું દરદ લચ્ચક શળેખમ, પીઠનું દરદ, પાર્શ્વશુળ ઝેરી પ્રાણીઓનો કંખ વગેરે પર દવા લેવાથી આરામ થાય છે.

૧૨૩ દાદરની દવા.

બનાવટ—ગંધક ૧ ભાગ ફટકડી ૧ ભાગ, ટંકણ ૧ ભાગ.

રીત—ત્રણ વરતુઓનું ચૂર્ણ લઈ ખરલમાં બારીક વાટી તેમાં થોડુંક લીંબુનું રસ નાખી ઘુંટવાથી એક રસ મલમ જેવો થઈ જશે.

ઉપયોગ—જ્યાં દાદર હોય ત્યાં લગાડવી

સમય—રાતનાં દરાજ ઉપર દવા યોગી સવારે જરા ગરમ પાણીથી કે સાબુથી ધોઈ સાફ કરવું.

ફાયદો—તમામ જાતની દાદર જડમાથી મટી ચામડી સ્વચ્છ અને છે.

૧૨૪ મુખપાકનાશક ગંડુષ.

ખનાવટ—ફટકડી તોલો ૧ ટંકણખાર તોલો ૧

મોરચુથો તોલો ૦૧ પાણી તોલો ૮૦

રીત—પ્રથમ એક સાફ વાસણ લઈ તેમાં ઉપરની દવાઓ તથા પાણી મેળવી હલાવી કપડે આળીને બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એક ગ્લાસ આશરે ઉપરનું પ્રવાહી લઈ તેના કોમળા કરવા.

સમય—દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત કોમળા કરવા.

ઉપયોગ—મુખપાક, મોંની ચાંદીઓ, છાલાં, રસી, દાંતનું દરદ, દાંતની રસી, સડો, વગેરે મટી મોં સ્વચ્છ થાય છે.

૧૨૫ બાલામૃત.

ખનાવટ—કેલશીયમ હાઇપોફાસ્ફેટ તોલો ૧૦, પાણી તોલો ૮૦માં નાખી મેળવી તૈયાર કરી લેવું. પછી માકર શેર ૪ (રતલ ૮) લઈ પાણીમાં નાખી ઉકાળી ચાસણી તૈયાર થાય ત્યારે તેમાં ઉપરની દવા નાખી દેવી અને ફરી પાછું પાણી બળતાં મધ્યમ પાકે શરબત જેવી ચાસણી થાય ત્યારે ઉતારી લેવી, અને કપડે બાળી ઠંડુ થયે બાટલી ભરી રાખવી. રંગ લાલવા માટે વિલાયતી કલર થોડોક નાખી દેવો કે જેથી ગુલાબી રંગ મારે થશે.

પ્રમાણ—ગાથી ૧ તોલો દિવસમાં બે વખત.

અનુપાત—પાણી કે દુધ સાથે

ઉપયોગ—ખાંસી, નળગાઈ, હાડકાંતો ક્ષય, બાળશોષ, પંશા-
બમાં ક્ષાર જવો, શરીરે કૃશ રહેવું વગેરે નાનાં મોટાં બાળકોને
અસ્થીનો નળગાઈનાં દરદા મટાડી શરીરે રૂઢ પુષ્ટ બનાવે છે.

સૂચના—વિલાયતી બનાવટ છે માટે સંભાળીને બનાવવું તથા
વાપરવું. એકદમ શરદીના ઉપદ્રવમાં આ દવા નાનાં બાળકોને આપવી
જોઈએ.

૧૨૬ એગ્યુમિક્શ્વર.

બનાવટ—કુવીનાબનસદ્દ ઓંસ ૧, એસીડ નાઇટ્રોમ્યુરાટીક
ડાઇલ્યુટ ઓંસ ૧૧, ગ્લીસરાઇન ઓંસ ૧૧, લાઇકર આરસેનીકલેસ
ડ્રામ ૫ એમોનીઆ કલોરાઇડ ઓંસ ૨૧. ટીચર એરેન્સ્યાઇ ઓંસ ૧.
શરબત સાદું ઓંસ ૧૬.

રીત—પ્રથમ કાચના વાસણમાં કુવીનાબન મુકી તેમાં ઉપરથી
ધીમેધીમે એસીડ નાઇટ્રોમ્યુ નાખવું પછી તે પીગળી જાય ત્યારે તેમાં
એકેક દવા નાંખતા જવું અને હલાવી બરાબર મેળવી દેવું છેવટે
શરબત મેળવી કુલે ૨૪ ઓંસ માપ કરી લઇ તેમાં લાલરંગ લાવવા
માટે શરબતમાં વપરાય છે તેવો ગુલાબી કલર દશ ટીપાં નાખી હલાવી
કપડે ગાળી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—ડ્રામ ૧ થી ૧૧ મુધી દિવસમાં ૩ વખત.

અનુપાન—મિક્શ્વર સાથે દરેક ભાગમાં પાણી ઓંસ એક
મેળવીને પી જવું.

ઉપયોગ—તાવ અટકાવવા તથા ઉતારવા માટે આ દવા વપ-
રાય છે. બળરમા પેટદર્દી મિક્શ્વરો મલે છે તેમાંના કેટલાક આવીજ
બનાવટના છે. વિલાયતી બનાવટ છે માટે સંભાળથી વાપરવું.

સૂચના—પ્રથમ જીજ્ઞાસુ આપી પેટ સાફ કરી પછી આ દવા
આપવાથી તરત સારી અસર થાય છે.

પરિશિષ્ટ ૧લું.

દવાઓનું તોલ તથા માપ.

૧ ઁન	આશરે	૧ ઘઉંભાર	} સુકી દવાઓ માટે.
૨ ઁન	,,	૧ રતીભાર	
૩ રતી	,,	૧ વાલ	
૮ રતી	,,	૧ માસો	
૧૨ રતી	,,	૪ વાલ ૧/૮ તોલો	
૨૪ રતી	,,	૮ વાલ ૧/૪ તોલો	
૪૮ રતી	,,	૧ ગદીઆણો ૧/૨તો.	
૯૬ રતી	,,	૧ તોલો	
૮૦ તોલા	,	૧ શેર (બંગાલી)	}
૪૦ શેર	"	૧ મણુ (બંગાલી)	

આ ગ્રન્થમાં ઉપરનું તોલ ખાસ કરીને ઉપરનું તોલ માપ વપરાયેલ છે.

૧ મીનીમ	,,	૧ ટીપું	} પ્રવાહી દવાઓ માટે.
૬૦ ટીપાં	,,	૧ ડ્રામ	
૪ ડ્રામ	,,	૦૧ ઔંસ ૧૧ તો.	
૮ ડ્રામ	,,	૧ ઔંસ ૨૧ તો.	
૧૬ ઔંસ	,,	૧ પૌંડ (રતલ)	
૨ રતલ અને બે રૂપીઆ ભાર	,,	૧ શેર (બંગાલી)	
૪૦ શેર	,,	૧ મણુ (બંગાલી)	

ઉંમર પ્રમાણે દવાની માત્રા આપવાની સમજણનો કોડો.

૬૨

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

૧૭થી ૬૦ વર્ષ સુધી.	૧૦થી ૧૬ વર્ષ સુધી	૫ થી ૯ વર્ષ	૩ થી ૪ વર્ષ.	૧ મૌસથી ૨ વર્ષ
૩ સ્તીભાર	૧ સ્તીભાર	૦ સ્તીભાર	૧ ઝેન	૦ ઝેન
૬ સ્તીભાર (ઝિવાલ)	૩ સ્તીભાર (૧ વાલ)	૧ સ્તીભાર	૧ સ્તીભાર	૧ ઝેન
૦૧ તોલો	ઝે આનીભાર	ઝે વાલ	ચાર સ્તીભાર	૩ ઝેન
એક તોલો	૦ તોલો	૦૧ તોલો	ઝે આનીભાર	૨ વાલ
અઢી તોલો	૧૧ તોલો	૦ તોલો	૦૧ તોલો	૪ વાલ

ઉપર મુજબ ખાસ અનુકુળ પ્રમાણ સાધ રણુ દવાઓ માટે ગોઠવેલું છે પરંતુ ધ્યાનમાં સખવું કે જેરી દવાઓ હિય ત્યારે પુરો વિચાર કરી દસ્તીનું બળ, રોગનું પરિણામ, સમય, પ્રકૃતિ દેશ, કાળ વગેરેનો યોગ્ય વિચાર કરી અવસ્થાનુસાર દવા આપવી જોઈએ

દવાઓ અનાવવા માટે તેમજ બીજી કેટલીક સૂચનાઓ.

૧ પાંદમા લખ્યા પ્રમણે વજન કરી દરેક દવા લેવી જોઈએ. જ્યાં વજન લખેલું ન હોય અને સમભાગ લખેલું હોય ત્યાં દરેક દવાનું ગમે તેટલું એકજ તોલ પ્રમાણે વજન લેવું જોઈએ. દરેક દવા સુકી, મારી, નવી અને ખાત્રી કરીને લેવી જોઈએ જે જે દવાઓ લીલી મળતી હોય તે ત્યાં લખેલું હોય કે લીલી લેવી તે દવા તેટલા લખેલા પ્રમાણમાજ લેવી જોઈએ.

૨ મધ જીનું એટલું એક વધ પછીનું લેવું. અને જ્યાં નવું લખેલું હોય ત્યાં તાજુ લઈ શકાય. જીનું મધ કંઈ ઘટાડવા માટે તેમજ નવું મધ પૌષ્ટિક કામમાં વપરાય છે. અનાવટી મધ મધના ગુણથી વિરૂદ્ધ અસર બતાવે છે માટે તે ન લેવાય તેની ખાત્રી પ્રથ-
થીજ કરી લેવી જોઈએ.

૩ નમામ ઝેરી દવાઓ જેમકે સોમલ, વજનાગ, ગધક, હર-
તાલ, પારો, લિગજો, રસકપુર, ઝેરકાચલાં, મનસીત્ર, બીલામા, કણેર
આકડો, મોરથુથુ, ટંકણ નેપાળો, ચણોડી, ધાતુ, ઉપધાતુ, વિષ, ઉપ
વિષ છત્યાદિ શુદ્ધ કરીને લેવાં જોઈએ. આ ગ્રન્થમાં ક્યાં પણ તે
માટે કદાચ સૂચના કે શુદ્ધ ન લખાયું હોય ત્યાં તેવી દવાઓ માટે
શુદ્ધ દવા લેવી એમ સમજવું.

૪ એોષધો અને તેની અનાવટ આ મથાળા નીચે બીજા
ભાગના અંતમાં આપેલા પરિશિષ્ટમાં બધી અનાવટોની રીત જાણી
લેવાની છે. અનતાં સુધી દરેક અનાવટમાજ યોગ્ય ખુલાસો લખવામાં
આવેલ છે. છતાં વધુ જાણવા માટે ત્યાં ખુલાસો જોઈ લેવાનો છે.

૫ દવાઓનું તોલ માપ જાણવા આ સાથે કોષ્ટક તથા માપ આપેલાં છે. જે હાલના ગમયને અનુકુળ તથા પ્રાચિન રીતને મળતા આવે તેવાજ રૂપમાં ગોઠવ્યું છે અને આ ગ્રન્થમાં પણ તેજ તોલ માપ પ્રમાણે સર્વ જગ્યાએ લખવામાં આવેલું છે.

૬ ચૂર્ણ ત્રણ મામ પછી, ગોળી એક વર્ષ પછી, ગુગળવાળી બનાવટ બે વર્ષ પછી અને કવાચના ભુકા બે માસ પછી હીન ગુણવાળાં થતાં જણાય છે. પરંતુ રસાયન દવાઓનું મીશ્રણ હોય તેવી બનાવટો ચારથી છ વર્ષ સુધી સારી હાલતમાં રહેતી જણાય છે. જ્યારે ભસ્મ, આમ્લ, કુપીપકવ રસાયન, ધાતુની કે રસની મુળ બનાવટો હોય તે તો જીનાં થાય તેમ વધુ ગુણવાળી અને છે. દવાને હમેશાં સંભાળીને બંધ બુચવાળી બાટલીમાં કબાટમાં સંભાળી રાખવી જોઈએ. ખુલ્લી દવા રાખવાથી તે તરતજ ખરાબ થઈ જાય છે.

૭ દરેક દવા બનાવ્યા પછી સારી પેઠે સુકવી કે સાફ કરી પછીજ બાટલીમાં ભરી રાખવી. જરા પણ બીનાસ રહેતા ચૂર્ણ કે ગોળી અથવા ગુગળ બગડી જવા સંભવ છે.

૮ વનસ્પતિને ખુલી હવામાં રહે તેવી રીતે ગુણીમાં રાખવી. ડગ્ગામાં ભરી રાખવાથી જલદી બગડે છે. ભરી રાખેલી દવા હમેશાં જોવી કે તડકે સુકવવી એ બગડતી અટકાવવા સારો ઉપાય છે.

૯ કવાચ ગેરે માટે ધાતુ પાત્ર પીતળના તપેલાં ફલક આપેલા હોય તે વધુ અનુકુળ થાય છે. તેજની બનાવટ માટે પણ આવુંજ પાત્ર અથવા લોખંડનું કકાઇયું ઠીક થાય છે.

૧૦ આસવ માટે માટીનાં રીઠાં વાસણ મળે તો તે વાપરવાં પરંતુ તે શહેરોમાં મળવાં કઠણ હોવાથી તેની જગ્યાએ એસીડવાળી ખાલી ચીનાઇ માટીની બરણી આવે છે તે વધુ ઠીક થઇ પડે છે.

૧૧ દવા બનાવવા માટે જોમ બને તેમ પોતાની રૂઝરૂમમાં તૈયાર કરવી. બહારનો કચરો અંદર ન આવે તથા કોઈ પણ તેમાં ખરાબ વસ્તુ ન ચાલી જાય તે ધ્યાનમાં રાખવું. ખાટી દવા હોય ત્યાં ખાસ કરી માટી, પત્થર, કે ધાતુનું કલ્પ કરેલું વાસણ લેવું જોઈએ. નહિં તો ખરાશથી કાટ લાગી દવાનો પાક બગડી જઈ લાભને બદલે હાનિ કર્તા થઈ પડે છે.

૧૨ દવા બનાવ્યા પછી દવાની બાટલી પર હમેશાં તેનું નામ માત્રા અનુપાત વગેરે ખુલાસો સારા અક્ષરે લખીને તેવું લેખલ ચોડી દેવું કેમકે તેમ ન કરવાથી વખતે ભૂલ થાય છે અને પરિણામે હાનિ ભોગવવી પડે છે.

૧૩ દવા બનાવવા માટે ખરલ, બતો, ખાંચણી, દસ્તો, ચાળણી વગેરે ચીજો સાફ રખાવવી દવા બનાવ્યા પહેલાં તે બરાબર સાફ કરી પછી કામમાં લેવું જોઈએ.

૧૪ ઝેરી દવાઓને હમેશાં સુરક્ષીત સ્થળે બંધ કબાટમાં રાખવી. કેમકે તે દવાઓથી વખતે ભૂલચુક થવા ન પામે.

૧૫ દવા બનાવી તૈયાર કર્યા પછી તેનો રંગ સ્વાદ, વાસ, રૂપ છતાંદી બરાબર જોવું. અને તેજ દવા ફરી જ્યારે બને ત્યારે તેવાજ રૂપમાં થાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ. તેમ કરવાથી તે દવા ગુણમાં પ્રથમ જેવી (સારી) શંકા વગરની અને એકજ ધોરણ વાળી બને છે. જેથી બીજા લઈ જનાર ગ્રાહકોને શંકા આવે નહિ.

૧૬ ભસ્મો બનાવવાની રીત, રસાયન પદાર્થોની શુદ્ધિ તથા દવાની તમામ બનાવટ તથા ઔષધ પ્રતિનીધી વૈષ્ણવના અધરા શબ્દોનો કોષ, યત્રો બનાવવાની રીત વગેરે બીજા અથવા ત્રીજા ભાગના અંતમાં ખુલાસાવાર બતાવવામાં આવશે.

૧૭ થોડા પ્રયોગોમાં કેટલીક વિજ્ઞાયત્રિ રૂપમાં મળતી દવાઓ (જે દેશીની જગ્યાએ વિજ્ઞાયત્રિ વધુ સાફ હોવાથી વપરાય છે) જેમકે સોડા આયકાર્બ (સાજીખાત) એમોનીઆ કલોરાઇડ (નવસાર) આવી દવાઓ અગ્નરમાં વિજ્ઞાયત્રિ દવા વેચનારને ત્યાંથી મળે છે. તે જરૂર જણાયે ત્યાં લઇ લેવી.

૧૮ આ ગ્રન્થમાં જે કંઈ પ્રયોગો લખેલા છે તે અમારા અનુભવી છે. જે કે તેમાંના ઘણે ભાગે તો શાસ્ત્રિય હશે પરંતુ જ્યાં તેમાં કંઈ ફેરફાર કે ભુદાન જણાય ત્યાં શંકા નહિ કરવી. કેમકે તેવા સ્વરૂપમાં અમોએ બરાબર વિચારીનેજ ગોઠવેલા છે.

૧૯ અનુભવના ખાનગી પ્રયોગો કેટલાક અમારે ત્યાં પેટન્ટ રૂપમાં પણ તૈયાર કરી વેચવામાં આવે છે. પણ તેમાં કંઈ ફેરફાર કર્યા શિવાય અમોએ તે બરાબર લખેલા છે.

૨૦ કયાંય પણ શંકા જણાતાં બરાબર વિચારીને કામ કરવું અને અમારી ભુલ કે શરત ચૂક જણાય તો અમોને સૂચના આપવા ચૂકવું નહિ કંઈ પણ ખુલાશો અમોને પુછવાથી અમો આપશું.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

આ ગ્રન્થમાં

લખેલી તમામ બનાવટો કે તેમાંથી કોઈ પણ
એક હવા તૈયાર ખરીદવા ઇચ્છા થાય તો

નીચેના ઠેકાણે એક ઓરડર આપી ઓપધો
મંગાવી લેશો.

અમારે ત્યાં આ ગ્રન્થમાં બતાવેલા પાઠ મુજબ
દરેક હવાઓ વિધીસર તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ભાવ કીકાયત !

વધુ ખુલાશો જાણવા માટે મોટું સુચીપત્ર મંગાવો.

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠક્કુર,
નાનકવાડા, -કરાચી.

ગુજરાતી ભાષામાં

ચાર વર્ષ થયાં પ્રગટ થતું

સિન્ધ પ્રાંતનું સૌથી પહેલું એકનું એક

વૈદક માસિક પત્ર.

આરોગ્ય સિન્ધુ

વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂપીઆ બે

સાથે હેટ તરીકે આવો અમૂલ્ય ગ્રંથ મફતમાં મળે છે.

આયુર્વેદ, આરોગ્ય અને હુન્નર ઉદ્યોગ તેમજ અર્વાચિન
વૈદક સંબંધી હરેક જાતના ઉત્તમ અને મનન કરવા લાયક
સરળ લેખો નિયમસર આવે છે. નમુનાનો અંક મફત મંગાવી
જુઓ. લેખો:—

વ્યવસ્થાપક:

આરોગ્ય સિન્ધુ કાર્યાલય,
કરાચી.

અમારાં ઔષધાની લોકપ્રિયતા માટે તેની સારામાં સારી ઘરાકો છે
અને ખાત્રી માટે પ્રમાણપત્ર તેમજ આંદ મળેલા છે
વળી રૈલો તથા ડાક્ટરો પશ્ચ તે વાપરે છે.
મુંદર, મુઘડ, મસ્તી અને સચોટ

સ્વદેશી દવાઓ

ખરીદવાની જરૂર જાણાય ત્યારે બીજે ક્યાંય પાગ
જવાની ફીકર ન રાખતાં

આખા સિન્ધ પ્રાંતમાં

ચોડાજ વખતમાં લોકપ્રિય થયેલું બુનું સ્વદેશી
આયુર્વ કાર્યાલય.

બી કાઠીનુર કેમીકલ વર્કસ,

કે. નાનકવાડા અને રજીસ્ટર્ડ લાઈસ.

કરાચી.

સૂચના—એકલે દવાઓ તૈયાર નહિ છે બહાર ગામમાં બોરડો
પર પુરતું ધ્યાન આપાય છે. ખુલાસા માટે સૂચીપત્ર
મંગાવી જુઓ.

